

SZÁZAD V·É·G

Szerkesztőségek:

DEMETER TAMÁS • PÓCZA KÁLMÁN • ZUH DEODÁTH

A *Régészet* szám vendégszerkesztője: LANGÓ PÉTER

G. Fodor Gábor • Demeter Tamás • Mándi Tibor • Szűcs Zoltán Gábor

Balázs Zoltán • Bódy Zsombor • Cieger András • Csité András • G. Fodor Gábor • Kapitány Balázs • Szalai Ákos

Spéder Zsolt • Kerékgyártó Béla • Körösenyi András • Kövér György • Sági Gábor • Stumpf István • Tóth István György

Pethő Sándor • Bárány Anzelm • Huoranszki Ferenc • Kovács M. Mária • Körösenyi András • Liptay Gabriella • Ruzsa Ágnes • Szilágyi Márton

Gyurgyák János • Fellegi Tamás • Gyekiczki András • Kövér László • Kövér Szilárd • Máté János • Orbán Viktor • Stumpf István • Varga Tamás • Weber Attila

Szerkesztőbizottság:

LÁNCZI ANDRÁS • ACZÉL PETRA • LEE CONGDON • CSEJTEI DEZSÓ • EGEDY GERGELY
FEHÉR M. ISTVÁN • FODOR PÁL • G. FODOR GÁBOR • HORKAY HÖRCHER FERENC
KARÁCSONY ANDRÁS • KÖRÖSÉNYI ANDRÁS • KÖVECSÉS ZOLTÁN • KULCSÁR SZABÓ ERNŐ
MEZEI BALÁZS • SPÉDER ZSOLT • STUMPF ISTVÁN • SZILÁGYI MÁRTON

Olvasószerkesztő: *Lehotka Gábor*
Szerkesztőségi titkár: *Tóth Krisztián*

© Századvég Kiadó

A szerkesztőség címe:

Századvég Politikai Iskola Alapítvány, 1037 Budapest, Hidegkúti Nándor utca 8–10.
Telefon: (1)-479-5298 • fax: (1)-479-5290 • e-mail: kiado@szadveg.hu

ISSN 0237-5206

Tipográfia és lapterv: *Élőfej Bt.*

Műszaki szerkesztő: *Varga Júlia*

Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

Honlapunk: www.szadveg.hu | Keressen minket a Facebookon is!

SZÁZADVÉG

— • ÚJ FOLYAM 73. SZÁM 2014. 3. • —
— • RÉGÉSZET • —

Szeverényi Vajk: Az őskori régészet politikája
• 5

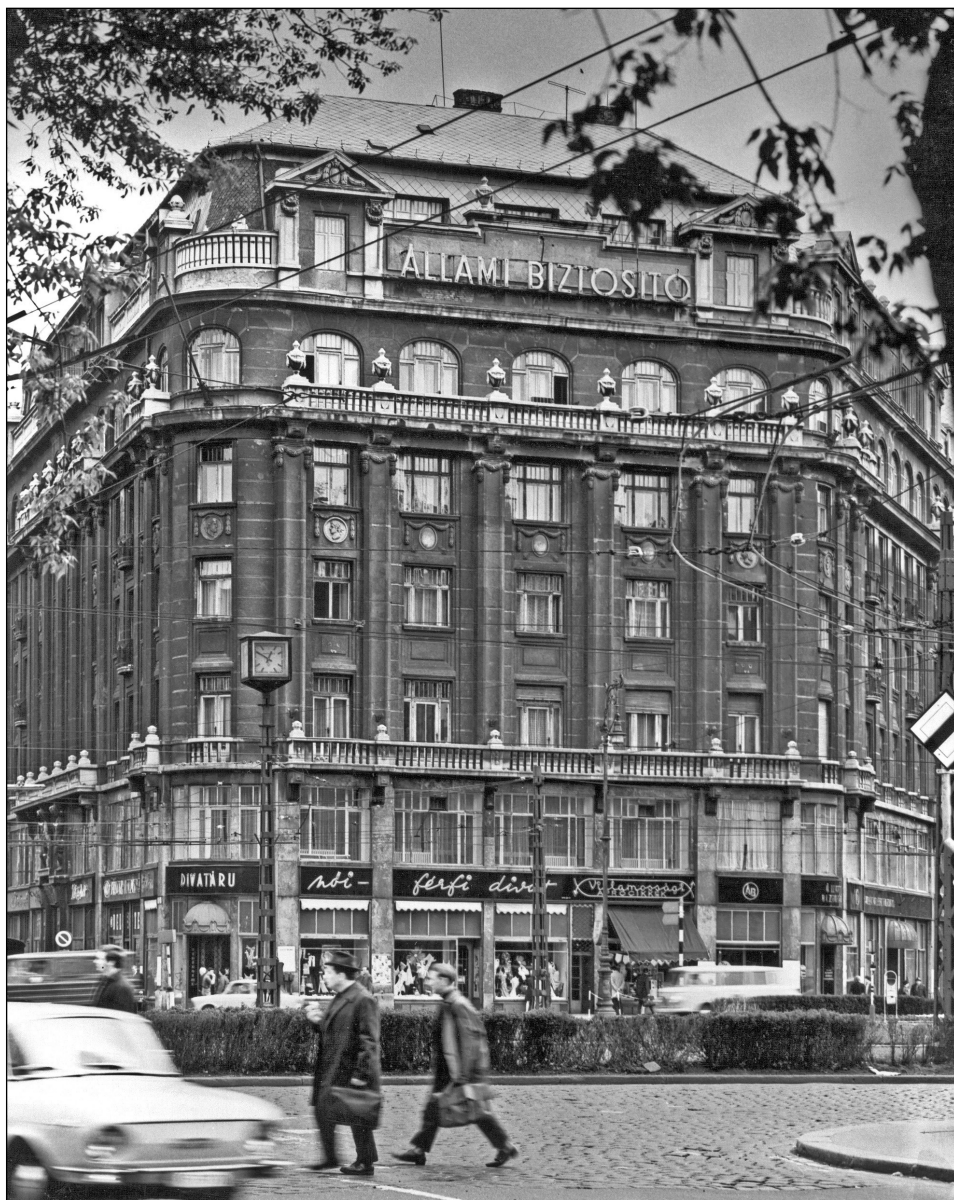
Kiss P. Attila: Egy új tudományág, a langobardológia születése • 33

Csáji László Koppány: Etnográfia a föld alatt? Mivel járulhat hozzá a szociál- és kulturális antropológia a régészet etnicitásolvasataihoz és a társadalomtudományokkal közös diskurzushoz? • 69

Langó Péter: Szobortörténetek • 101

Szabados György: A korai magyar államiság és időszerűsége • 127

Simon Zsolt: Régészet és indentitás a kései Oszmán Birodalomban és a korai Török Köztársaság idején (1869–1943) • 165

Az Állami Biztosító a Kálvin téren, Budapesten 1976-ban ©Fortepean/Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény

Szabados György

A korai magyar államiság és időszerűsége

Az állam mint közösség-szervező erő

Állam. Elterjedt fogalom az országok intézményes szervezettségét megjelenítendő. Szerepét jelzi, hogy akár bel-, akár külpolitikai vonatkozásban beszélünk róla, a szóalkotásban is helyet kér. Az „államcímer”, „államérdek”, „államfő”, „állami gondozott”, „államkassza”, „államosítás”, „kettős állampolgárság”, „Magyar Állami Operaház” stb. szóösszetételek és kifejezések különböző értéket hordoznak, s némelykor ellentétes érzelmi reakciót váltanak ki, de vitathatatlanul átszövik mindennapjainkat. Az államközi szerződések, államszövetségek témakörén belül pedig az a felemás helyzet készlet elgondolkodásra, hogyha egy állam saját akaratából lemond szuverenitása egy részéről, mert nálánál nagyobb politikai közösségbe integrálódik, akkor az önrendelkezés önkéntes korlátozása mennyire áll összhangban magával az önrendelkezéssel.

Az előbb soroltak alapvető kérdéseket vetnek föl. Mennyire „abszolút” érték az állami önrendelkezés csorbíthatatlansága? Mióta érték egyáltalán maga az állam? Miért jött létre, és mik a megnyilvánulási formái? Ezek az alapvető kérdések nemcsak a térben egymás mellett létező államképletek változatosságát, hanem időbeli megjelenésüket is firtatják, s ezzel az állam történelembe ágyazottságát érintik.

„Az állam, ez a köznyelvben is sokat használt absztrakció, a fogalmak azon kellemetlen fajtájába tartozik, mely a szaktudományok képviselőit szüntelen újraelemzésre és újraértelmezésre ingerli. Így aztán elég sokan érezzük magunkat arra hivatva, hogy e téma könyvtári irodalmát még egy-két tanulmánnyal vagy kötettel megtold-

jük. Hogy ez nem pusztán a kutatók szubjektív belső kényszere, hanem objektíve is szükségszerű, annak az az oka, hogy az állam olyan történeti kategória, melynek leírni kívánt és remélt tárgya, az állam mint intézmény folyamatosan változik.” (Paczolay 1994, 9.)

Paczolay Péter gondolatainál nehéz lenne találóbban szemléltetni az „állam” kérdéskörének általános fogalmi és történelmi problematikáját.

Fogalmi szinten mindenekelőtt arra kell ügyelni, hogy az állam mint szó, mint jelölő, későbbi keletkezésű, mint az általa jelölt képződmény. Például az ógörög *politeia* vagy a latin *res publica* mai, élőnyelvi értelmezése ezért szükségképpen nyelvészeti művelet is. A „status” a klasszikus korban nem az önálló politikai szervezetre mutató elvont kifejezés, hanem a *res publica* (egy nép szervezetének eszméje) állapotára utalt. Később jelzőként népközléshez, (*status Romanus*), végül egyes szerzőknél a kormányzat jelentéséhez került közel. Kevésbé tudott, hogy a *status* már a XIII. századtól elterjedt a teológia és a filozófia nyelvezeténél szélesebb körben, Aquinói Szent Tamás és más Arisztotelész-kommentátor révén, az alábbi értelemmel: 1. 'alkotmány', 'uralmi forma' (*Status species politiae*), 2. 'uralomgyakorlás' (*republica, politia, status*), ami nem létezhet *regimen* (kormányzás) és *potentia* (hatalom) nélkül. Az itáliai városköztársaságokban a XIV. századtól kezdve bontakozott ki a *stato* szó 'politikai hatalom' és 'területi uralom' jelentése, vagyis nem Niccolò Machiavelli XVI. század eleji munkássága révén (Paczolay 1998, 114–123; vö. Meyer 1950, Mager 1968, Weinacht 1968).

A latin *status* szó a felvilágosodás és a reformkor időszakában érett meg arra, hogy politikai használat céljából magyar változata is szükséges. Az új szóalak megszilárdulása időbe tellett. Először Barczafalvi Szabó Dávidnál tűnt fel 1786-ban még mint *álladalom*; Fogarasi János 1836-ban használja elsőként az *állam* változatot. Széchenyi István azonban *közálladalom*, *álladalom* tárgyában ír (1843); Vasvári Pálnál már viszont az *állam*, *államférfi* (1848), Petőfi Sándornál is az *állam* alak adathozható (1848) (TESz. I, 137). Érdekes, hogy ezt a kétféle formát Czuczor Gergely és Fogarasi János szótára némiképp eltérő jelentésekkel hozza:

Az „állam” „Szabatosan szólva am. [annyi mint] bizonyos fejedelem, illetőleg erkölcsi felség és törvények alatt élő, s külön polgáratlan területet képező emberek sokasága, saját kormányzattal bíró ország. Ez érteményben az állam jogi és politikai állapotra vonatkozik, s

különbözik tőle az állodalom, mely jelent bizonyos felsőség alatt levő országterületet.” Tehát ez utóbbi „azon tartományok, országok összes földterülete, melyek bizonyos fejedelemséget, illetőleg köztársaságot képeznek. (Etat territoriale.)” (Czuczor–Fogarasi 1862, 265–266, 276.)

Ebből is látszik, hogy az „állam” szó mennyivel fiatalabb, mint az általa megjelenített múltbeli képződmények. Emiatt azonban nem indokolt aggályokat táplálnunk az alkalmazás helyessége iránt, hiszen az emberi nyelvhasználat egyik sajátja, hogy utólagosan alkotott szavakkal fejezi ki korábbi tudattartalmakat. Könnyű belátni, hogy középkori ember például nem tartotta magát középkorinak, mégis eligazodott a maga idejében. A magyarok Kárpát-medencébe jövetelüket sem a „honfoglalás”, és 970-ig tartó hadjárataikat sem a „kalandozás” kitétellet látták el; kevésbé ismert tény, hogy az Árpád-ház tagjai nem Árpádról nevezték el nemzetségüket, ugyanis az „Árpád-ház” és az „Árpád-kor” fogalma a XVIII. század végén indult hódító útjára mint praktikus történelmi szak kifejezés (Bartoniék 1924, Szabados 2006, 215–218).

Igazán az a lényeges kérdés, hogy az „állam” szóval jelölt jelenség létezett-e a múltban, ilyenformán van-e olyan, időtől független állandó, amelynek révén a régi és újabb politikai szerveződések közös nevezőre lehet hozni. Ha igen, akkor a történelmi távlatokra való alkalmazásnak van létjogosultsága. A neves középkortörténész Kristó Gyula megfontolandó gondolatmenetet közölt erről.

„Mi teszi lehetővé, hogy erősen, alkalmasint gyökeresen eltérő jelenségeket, intézményeket azonos névvel illessenek? Úgy gondolom, az a körülmény, amelyet a meghatározás (definiálás) klasszikus szabálya ír elő. Eszerint ugyanis meg kell keresni a meghatározandó fogalom azon legközelebbi nem-fogalmát (*genus proximum*), amelybe az teljes terjedelmében beleilleszthető, majd fel kell sorolni sajátos ismertetőjegyeit (*differentia specifica*). Az állam esetében ez a társadalomszervezési produktum, hatalmi berendezkedés, uralmi rendszer, hatalomgyakorlási forma (ami az állam lényegének minimuma).” (Kristó 1997, 9–11.)

A „közös nevező” vagy a „lényegi minimum” megléte az állam fogalmi problémájától a tartalmi jegyekhez, azon keresztül a történelmi létjogosultsághoz vezet. Esetünkben van ilyen, mert tetten érhető olyan „közös nevező” vagy „lényegi minimum”, amely időtől függetlenül állandó, ezért a történelem bármelyik korszakában alkalmazható. Legtömörebben a jogtudós Georg Jellinek fogalmazta meg. „Az állam a

¹ A hivatkozások rövidítésének feloldását lásd: Irodalom.

földfelszín elhatárolt területén letelepedett, legfőbb hatalommal rendelkező és azáltal egységgé összefogott emberi sokaság.” (Jellinek 1994, 60.) Matematikai szikárságú képlete is előállítható akár: állam = hatalom + terület + lakosság. Ezek a szerkezeti elemek teszik az államot állammá, hogy aztán az elvont fogalom egyedi megtestesüléseit a különböző tudományágak a maguk tehetsége és eszköztára szerint határozhatják meg.

A jogtudomány becsületére szól, hogy nemcsak a XX. század elején alkotó Jellinek hangsúlyozza az állam dinamikus természetét (i. m., 47), hanem több más kutató is számol az időbeliséggel. Paczolay leszögezi: az államelmélet akkor felel meg feladatának, ha felismeri az állam valószínű mozgását, változásait. „Az abszolutizált és statikus államfogalom sem tudományos, sem gyakorlati szempontból nem kielégítő.” Ebből következően az állam fogalmát viszonylagosan és dinamikusan kell fel fogni, és „a dinamikus elvet a történeti látásmód viszi be a társadalomelméletbe” (Paczolay 1994, 10–11).

Ennek jegyében az államról való gondolkodás történelmi dinamikáját is illik e helyütt érzékeltetni, ami esetünkben azzal jár, hogy a klasszikus antikvitásig kell visszatekinteni. Mi végre az állam? Platón erre azt a választ adja, hogy állam „akkor keletkezik, ha az egyén már nem önellátó, hanem sok mindenre szüksége van” (Platón 2008, 65). Arisztotelész okfejtése mintha határozottabban jelenítené meg az állam rendeltetését:

„Minthogy minden államban (polis) egy bizonyos fajta közösséget ismerhetünk föl, s minden közösség nyilván valami közjó megvalósítására alakult (mert hiszen a jónak látszó cél érdekében történik minden cselekvés): világos, hogy bár minden közösség valami jó cél elérésére törekszik, mégis legelső sorban, és pedig a legfőbb jó elérésére, azon legfelsőbb rendű közösség, amely a többi mind magában foglalja. Ez pedig az, amit államnak nevezünk, vagyis az állami közösség.” (Arisztotelész 1923, 17; erre a gondolatra jól rimelő indoklást olvashatunk majd a Névtelen *gesta*írónál a konkrét magyar esetre alkalmazva.)

Az újkori tudományok közül a jogtörténet mellett a szociológia, a szociális/kulturális antropológia és a medievisztika fordított figyelmet a korai államiság mibenlétére. Területükön tallózva jól látható, hogy nemcsak általános érvényű meghatározások születtek, hanem az időbeli változás dinamikáját is meg tudják ragadni.

Walter Garrison Runciman a történeti szociológia művelőjeként kifejezetten az állam kialakulásának általános jellemzőit vizsgálta. Esettanulmányul az archaikus görög civilizációt választotta, ebből vonta

le az alábbi következtetését. Az államtalan vagy nem állami formából négy feltétel együttes teljesülésekor lehet az államiság állapotába emelkedni: 1. különüljenek el a kormányzati feladatkörök; 2. történjék meg az érvényesíthető hatalom központosítása; 3. állandósuljon – vagy legalább viszonylag legyen tartós – a kialakult szerkezet; 4. az uralmat gyakorlók és a kormányzottak közötti kapcsolat ne (valós vagy annak vélt) vérségi alapokon nyugodjék (Runciman 1982).

A szociális/kulturális antropológia egyik csapásiránya szintén az államiság kezdetei felé mutat. Henri Claessen leideni egyetemi tanár évtizedek óta műveli és szervezi a tárgy kutatását. Peter Skalníkkal közösen praktikus leírást adott, amelynek értelmében

„A korai állam független társadalmi-politikai szervezet meghatározott területtel és kormányzati központtal. Gazdaságát a földművelés (néhány esetben a pásztorkodás vagy vegyes gazdaság) jellemzi, a kereskedelem és a piaci szisztéma egészíti ki, és a foglalkozás szerinti elkülönülés megléte.” (Claessen–Skalník 1978, 637.)

A medievista vélemények elé Samuel Edward Finer általános kormányzattörténeti összegzése kíváncsodik, a legkorábbi időktől napjainkig követve az érvényre jutó uralmi formákat. A jelenkori állam szerinte öt fő jellemzőt hordoz, a premodern csak az első hármát, de még néhány jelenkori államnál is problematikus a negyedik és az ötödik megléte. Az első három összetevő: 1. Meghatározott terület lakossága, amelyik elismeri a kormányzati szerv mindenek felett álló főségét. 2. E szervezet személyi összetevői specializáltak: a civil szféra végrehajtja a döntéseket, a katonai szervezet a végrehajtás erőfedezetét biztosítja, ahol kell, valamint megvédi a közösséget más, hasonlóan intézményesített közösségektől. 3. Az államot más állam is cselekvésében függetlenként ismerje el. Ezt ma a szuverenitás fogalma fejezi ki. A két utolsó jellemzőt problematikusabbnak tartja: 4. Valamilyen szintű tudatos közösségi érzés a lakosságon belül, akár közös nemzetiség. 5. Abban az értelemben is közösséget képez, hogy tagjai részt vesznek az adó és a haszon megosztásából. (Finer 1997 I, 2–3.)

Rátérve most már a középkortörténet-írás képviselőire, az időbeli elsőség a magyar Hóman Bálintot illeti meg, aki a kialakulás okára mutat rá. „Az állam mindig hatalmi czélokra jön létre s ezért fogalma sohasem nélkülözi a nyers erő, a katonai hatalom elemeit. Első megjelenésében minden állam katonai jellegű alakulat, mihez képest első szükségletei is hadi szükségletek...” (Hóman 1912, 162.) Az újabb kutatásban Heinrich Mitteis és Przemysław Urbańczyk jutott némileg hasonló következtetésre. Mitteis szerint „Az állam a történelemre alkalmazva

a népek minden rendje, hogy elérjék politikai céljaikat.” (Mitteis 1955, 2–3.) Urbańczyk elemzésében a korai államiság struktúrái két összetevő meglétére összpontosítanak. Az egyik a katonai, beleértve az erős fizikai kényszert, a másik a politikai akarat (Urbańczyk 2007, 74).

Talán fárasztó ezeket a meghatározásokat így ömlesztve olvasni, de a magyar esettanulmány megértéséhez nélkülözhetetlen némi tudományközi tallózás elvégzése. A történettudomány mindazonáltal nem elsősorban fogalommagyarázatok gyártására hivatott, hanem folyamatok, adott esetben folytonosságok szemléltetésére és elemzésére.

Az európai államforma-folytonosságok összehasonlítási alapja megint az ókort idézi. Fontos szempont, hogy a két ellentétes elv alapján szerveződő változat, a városállam és a területi állam egyaránt az antikvitásból sarjadt, hogy aztán a középkor politikai gyakorlatát képezze (Molho–Raaflaub–Emlen 1991). E kettő a városok városa, Róma „személyében” egyesült, amely a birodalmi főszerep elvesztése után a keresztény egyetemesség központjaként őrizte meg univerzális jelentőségét. Ebbéli szerepe mindazonáltal nem korlátozódott a spirituális szintre, hanem világi, politikai-hatalmi tényezőt is jelentett. Ez volt a VII. század utolsó negyedétől keltezhető pápai állam (Noble 1991). Róma sajátos kora középkori helyzetét Walter Pohl világította meg. Egyrészt a Frank Birodalom perifériáján helyezkedett el, s néha úgy kezelték, mint valami gyarmatosított területet, másrészt azonban a mértékül állított gyakorlat forrása volt. Utóbbi minőségében a Karoling-önreprezentáció számára központi szerepet töltött be: a birodalmi hagyomány jelkép-rendszerével és építészétével, míg a pápaság a keresztény legitimitáció forrásaként (Pohl 2002, 29). Időben tovább haladva kézenfekvő a tartós sikert elérő német császáreszmére, a *renovatio imperii Romanorum* programjára gondolnunk (Brühl 1990, 502–626; Görich 1993). Sőt a római eredetű államiság nem csupán fel-felújított szellemi hagyaték formájában élt tovább, hanem a késő antikvitástól a késő középkorig folyamatosan létező államegységgel is számolni kell: Bizánccal. Georg Ostrogorskyt idézve: „A hellenisztikus kultúra, a kereszténység és a római államszervezet szintézise eredményezte azt a történelmi jelenséget, amelyet Bizánci Birodalomnak nevezünk.” (Ostrogorsky 2001, 48.) Erre ékes példa, ahogy egy *keresztény basileus görögül* vall római identitásáról: „Konstantín, a rómaiak Krisztusban az örök királyban való császára fiához Romanoszhoz az istenkoronázta bíborbanszületett császárhoz” intézte tanítását. A szóban forgó apa VII. (Bíborbanszületett) Konstantin (913–959) fiát, II. Romanost (959–963) arról tájékoztatta: „először is, hogy melyik nép miben használhat, s miben árthat a rómaiaknak...” (DAI, 45). Ez az államkormányzati kézikönyv, amelyet az utó-

kor a *De Administrando Imperio* címmel ruházott fel, a korai magyar történelem fontos forrása.

Előbb rendre olyan példákra utaltam, amelyek az ókori Róma politikai örökségéből merítettek. Csakhogy Európa közepén a népvándorlás korában olyan államok is létrejöttek, amelyeknek kialakulásában ez a római örökség semmilyen szerephez nem jutott. Walter Pohl a Kárpát-medence három *steppei* birodalmát foglalta a „nem római” világ rendszerébe: a hun, az avar és a X. századi magyar uralmat.

„Ezek nagyjából (jóllehet bizonyos egyedi jegyekkel) azt az államtípust képviselték, amely az eurázsiai steppén volt általános, a szkíták idejétől (Kr. e. I. évezred) a késő középkori mongolokig, és még azon túl. Gyakran sorolják a »nomád« birodalmak közé ezeket, ami leegyszerűsítés, mert a nomadizmus meglehetősen változatos fokozatokat és típusokat foglal magába; különös tekintettel az európai steppei birodalmakra, amelyek népessége (így a kései avarok) inkább letelepült életmódot folytatott, még akkor is, ha a pásztorkodás fontos maradt.” E *steppei* birodalmak a Róma utáni kormányzati modell alternatíváját nyújtották, és a kora középkor „nem római” államiságát alkották (Pohl 2003, 572–573).

Esetrajzolatomban ezen a harmadik *steppei* birodalmi példán, a korai magyar történelmen mutatja be az államiság meglétét. Az alábbiak során a bevett történelmi gyakorlathoz képest szokatlanul járok el, amennyiben az egymáshoz illesztett kútfők nem eseményrenddé, avagy folyamat-elemzéssé állnak össze, hanem az előzőekben taglalt jogtörténeti, szociológiai, szociális antropológiai és történelmi államkiváncsalmak meglétét igazolják, s azokat töltik meg a magyar fejlődésjegyek egyediségével.

Korai magyar államjelenségek

A kútfőkből kibontakozó kép alapján magyarok a IX. század közepe óta élnek állami keretek között. Meglepő lehet ezt így olvasni, hiszen a köztudat másfél száz évvel későbbre keltezi, és Szent István királlyá koronázásához köti a magyar államalapítást. Csakhogy államjelenségek a fent taglalt feltételek alapján korábbról is adathozhatók; történettudományunk ezt már jó ideje felismerte (Szalay 1852, 49; Szabó 1860, 65, 141; Hóman 1912; Györffy 1959; Kristó 1995). Természetesen egy mai értelemben veendő, részletes politikai tablóképet nem tudunk fel-

vázolni a szerény forrásadottságok miatt. A magyarság IX–X. századi múltjáról nyerhető tudás nem kiegyenlített, mert erről az időszakról kizárólag *külső* feljegyzések maradtak ránk. Amikor a XI. század derekától a *belső* emlékezetet is írásba foglalták, a *gesták* keresztény szellemiségben és latinul, azaz egy *külső* eredetű szemléleti-nyelvi szűrő közbeiktatásával készültek. Igaz, az első ezredforduló előtti kor *belső* keletkezésű forrásokat is hagyott hátra, régészeti leleteket. Ezekből kellő körültekintéssel értékes következtetések vonhatók le, sőt szerepük nem lebecsülendő a Magyar Királyság korába érve sem, minthogy azonban a tárgyi emlékek tudattalanul közlik mondandójukat, az írásművek viszont az emberi tudatkifejeződés termékei, ezért az államtörténet elsődlegesen rájuk épül.

A lejegyzett államjelenségek sorát VI. (Bölcs) Leó bizánci császár (886–912) nyitja:

„A skytha népeknek tehát, mondhatni, egyforma életmódjuk és szervezetük van: sok fő alatt állnak, és a közügyekben nemtörődömök; általában nomád életet élnek. Csupán a bolgárok és kívülük még a türkök [magyarok] népe fordít gondot az egyöntetű hadirendre. Így a többi skytha népnél nagyobb erővel vívják a közelharcokat, és egy főnek az uralma alatt állnak.” (Moravcsik, ÁMTBF, 17–18.)

A 904 után írt *Taktika* idézett soraiban Mitteis, Runciman egy-egy kívánalma teljesül: a magyar nép olyan rendben élt, hogy elérte politikai céljait, hiszen eredményesen harcolt, és megtörtént az érvényesíthető hatalom központosítása; a korai szervezet erőteljes katonai jellegében Hóman és Urbańczyk gondolata ismerszik meg.

Bíborbanszületett Konstantin 950 körül összeállított *De Administrando Imperio*ja régebbi feljegyzések felhasználásával korábbi időkre is képes volt visszatekinteni. A tudós császár – nem mellesleg Bölcs Leó fia – műve a hatalom-központosítás előtti állapotról, a „sok fő alatti lét” koráról is tájékoztat. A magyarok ekkor egy hetes tagozódású szövetségi irányítás alatt álltak, „de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt” (DAI, 171). Itt a függetlenség mozzanata érhető tetten (Samuel Edward Finer).

A hatalom-központosításról e bizánci forrás mellett egy későbbi keletkezésű magyar *gesta* is beszámol, sőt mindkettő ugyanahhoz a nemzetséghez köti a monarchikus rendszer megteremtését. Az első fejedelem személye és az uralomra jutás körülményeinek kérdésében viszont ellentétes nézetet hangoztatnak.

A *De Administrando Imperio* szerint a kazár kagán magához hívhatja a hét „vajda” közül az elsőt, Levedit, hogy neki engedelmeskedő feje-

delemmé tegye. Ő azonban elhárítja ezt a „megtiszteltetést”, és Álmos vajda jelölését ajánlja, akinek fia is van, Árpád. A kagánnak tetszik az ötlet, ezért a magyarokra bízva a választást apa és fia között:

„A türkök [magyarok] pedig jobbnak tartották, hogy Árpád legyen a fejedelem, mintsem atyja, Álmos, minthogy tekintélyesebb volt, egyaránt nagyra becsülték bölcsességéért, megfontoltságáért, valamint vitézségéért, s rátermett volt erre a tisztségre. Így a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén fejedelemmé tették. Ez előtt az Árpád előtt a türköknek más fejedelmük sohasem volt, s ettől fogva mindmáig az ő nemzetségéből lesz Turkia fejedelme.” (DAI, 171–173.)

Hanem ez a kerek történet nem állja ki a forráskritika próbáját, mert több képtelenség terheli, ráadásul a mű egy korábbi fejezetéből vett államszervezési modellt hasznosít újra, amelyben a dalmáciai népek sietnek bizánci alattvalókká válni (Szabados 2011, 91–113). Ez alkalommal tehát nem érvényes az a történeti alapelv, hogy az események idejéhez közelebb álló kútfő hozza a hiteles változatot.

A fejedelemválasztást megörökítő hazai forrás Béla király Névtelen Jegyzőjének sokat vitatott, valószínűleg a XIII. század elejéről való *Gesta Hungarorum*. Történetének egyes elemei ugyan nem korhűek, de az elbeszélés egészét nem terheli önellentmondás, ezért nincs okunk arra, hogy a sok más vitatható állítása miatt ezt a közlését is haszontalanként elvessük.

„A hét fejedelmi személy, akiket a mai napig hétmagyarnak hívnak, nem tűrve tovább a hely szűkét, tanácsot tartott, hogy szülőföldjüket elhagyva olyan területet foglaljanak el, amelyet benépesíthetnek, s ehhez a fegyveres harctól se riadnak vissza. Választásuk Pannónia földjére esett, amelyről az a hír járta, hogy annak az Attila királynak a földje, akitől Álmos fejedelem, Árpád apja származott. Akkor a hét fejedelmi személy közös és végérvényes döntésre jutott, miszerint a megkezdett utat csak úgy tudják véghezvinni, ha fejedelmet és parancsolót választanak... Akkor egyhangúan így szóltak Álmos fejedelemhez: »A mai naptól fogva téged választunk meg fejedelmünké és parancsolónkká. Ahová a sors elvezet téged, oda mi is követünk.« Akkor az említett férfiak megerősítették Álmos fejedelemnek tett esküjüket: pogány módra vérüket egy edénybe csorgatták. Bár pogányok voltak, közösen tett hűségüküket halálukig megtartották a következők szerint. Az eskü első pontja úgy

hangzott, hogy maguk és utódaik fejedelme mindenkor Álmos nemzetségéből származzék...” (AKS, 13.)

Anonymus eme kitételére utaltam korábban. Egy új, eddigénél élhetőbb haza elfoglalása nyilvánvalóan a közjó érdekében áll, a közösség egy jó cél elérésére törekszik; ilyenformán a magyar államalapítás indoklása arisztotelészi érvelést sejtet. A korai államiség egyéb ismérvei is megtalálhatók: a politikai célok akár militáns megvalósítása (Hóman, Mitteis, Urbančzyk) és a hatalom összpontosítása (Runciman). Mivel másutt Álmos születését Anonymus 819-re helyezi, és ez a dátum nagyságrendileg helyes, mert 895-ből Álmosnak hadvezér unokájáról, Leventéről van hírünk (DAI, 177), így megkapjuk a magyar monarchia hozzávetőleges keletkezési idejét, a IX. század közepét, amikor Álmos tetterős férfiként alkalmassá vált arra, hogy egy nép „fejedelme és parancsolója” legyen.

A IX–X. századi magyar nyelvű állami terminológia ismeretlen számunkra: emiatt azt sem tudjuk, miként nevezték az 1000 előtti Magyarországot magyarul beszélő lakói. Így tehát a történész utólag kénytelen használható szakkifejezést gyártani. Ennek értéke nagyban függ attól, hogy forrásadatból indul-e ki, avagy képzelgések televényén nevel szóvirágot. Utóbbi eshetőségre példa a soha nem létezett – de annál többet vitatott (Boba 1996, Katona-Kiss 2012, Langó 2012, Szabados 2012) – „Nagymorva Birodalom”, amely a középgörög μεγάλη Μοραβία (Nagy Morávia) kifejezésből duzzadt birodalommal a pánszláv ideológia táperejétől, holott a tág összefüggések csak az ‘Ómorávia’ jelentést engedik meg. A bő negyed évezredes magyar történettudomány nem engedhet a források kritikai elemzéséből, ezért porszemre nem építhet palotát. Szerencsére akad két független kútfőadatunk a királyság előtti magyar állam megnevezéséhez, és ez a kettő ugyanabba az irányba mutat. A *De Administrando Imperio* Árpádot „Turkia [Magyarország] nagyfejedelme (μέγας Τουρχίας αρχων)” címmel említi (DAI, 178–179). Mintegy fél évszázadra rá Querfurti Brúnó egy Magyarországra indított levélről szól akképp, hogy azt Gézához, „a magyarok nagyfejedelméhez (*ad Ungarorum seniore magnum*)” intézték (ÁKÍF, 83). Mivel Árpádot és dédunokáját, Gézát egyaránt ‘nagyfejedelm’ jelentésű uralkodói titulussal ruházta fel egy-egy külhoni szemlélő, ezért nem túlzás, ha az általuk vezetett államot utólag Magyar Nagyfejedelemség néven tartjuk számon. Ezt a kifejezést azért is szerencsés lenne elültetni a történeti közgondolkodásban, mert általa élesen elkülöníthető lenne az 1000 előtti szuverén monarchia a kora újkorban fennállt Erdélyi Fejedelemségtől, amelynek önállósága vitatható és viszonylagos volt.

Bármelyik állam létezésének elvárható ismérve az, hogy egy meghatározott területen tartós uralmat érvényesítsen. Egy rövid gondolat erejéig érdemes a „nomád” – helyesebben: *steppei* – és a „letelepült” közösségek összehasonlítására kitérni, hogy az általánosságokat ne tekintsük kizárólagos érvényűnek. Bár a letelepült politikai berendezkedések rendszerint hosszabb ideig állnak fenn, mint a *steppei* eredetűek, de azért itt is akad kivétel. A Kárpát-medencei Langobard Királyság például csak pár évtizedig létezett a VI. század közepén, míg közvetlen utóda, az Avar Kaganátus, a maga negyed évezredes fennállásával (VI. század közepe – IX. század eleje) szép történelmi teljesítményt nyújtott. Ezért – is – helyénvaló államként számon tartani Avarországot, amire nemcsak a nemzetközi kutatásból (lásd Walter Pohl tipológiáját), hanem magyar szakemberek írásaiból szintén lehet példát találni (Szádeczky-Kardoss 1990, 221). Ezt a kitérőt a Magyar Nagyfejedelemség és a területi elv sajátos viszonya indokolta.

Álmos állama ugyanis nem Közép-Európában, hanem Kelet-Európa nyugati szélén alakult meg, jelesül az Etelköz (*De Administrando Imperio*) vagy Dentümgöyer (Anonymus) nevezetű térségben. Kijelölt határai nem voltak, pontos körülírását sem adhatjuk, de ez abban a korban általános volt. Lényeg az, hogy eredeti törzsterületén nem sokáig állt fenn a Magyar Nagyfejedelemség, mert a IX. század vége felé a Kárpát-medencébe költözött. Ennek idejét 895-ben szokás meghatározni, ám az újabb megfigyelések alapján célszerű egy korábban kezdődő, elnyújtott folyamattal számolnunk. Tény, hogy a magyarok és a kabarok 881-ben Bécs környékén hadakoztak, amint arról egy hiteles kútfő, a *Salzburgi Évkönyvek* bejegyzése tájékoztat (MGH SS XXX/2, 742). Értelemszerűen felmerül a kérdés, hogy a magyarok és csatlakozott kabar segéderőik kizárólag a Kárpátokon kívülről vonulhattak-e Bécs alá, vagy már egy Kárpát-medencén belüli szállásról. Ez utóbbi eshetőség valószínűbb, ennek fényében a súlypont-áthelyeződés jóval azelőtt megindulhatott, mint azt eddig tudni véltük. Mindenesetre a Magyar Nagyfejedelemség a Kárpát-medencébe költözése után több mint egy évszázadon át képviselte a kora középkori államiség „nem római” típusú alternatíváját; ennyiben jutott érvényre a tartós területbirtoklás kívánalma.

Maga a szállásváltás is maradéktalanul kimeríti az állammal szemben támasztott elvi követelményeket, hiszen véghezvitele szuverén központi akaratot tükröz. Habár vannak olyan X. századi kútfők (Regino *Világkrónikája*, *De Administrando Imperio*), amelyek a besenyőktől elszenvedett vereségnek tudják be a magyarok nyugatra vándorlását, de állításukat a korszak hadtörténelmi összefüggésrendszere cáfolja. A 890-es évektől a 950-es évekig feltűnő katonai aktivitást mutattak a magyarok: támadó hadjárataikat a szállásváltás ideje előtt, alatt és

után nagy serénységgel folytatták, és még azon túl, hosszú évtizedeken keresztül (Szabados 2010, Bíró–Langó 2013). Biztonságerzetüket mutatja, hogy 899–900-ban másfél évig több ezer, honvédelmi szempontból nélkülözhető lovas harcost állomásoztattak Észak-Itáliában. Egyszer kényszerültek csak védekezni, ám a 907. július 4–5-ei pozsonyi csata fényes helytállást hozott (Torma–Veszprémy 2008). A 970-ig tartó harci tevékenység sorozatán keresztül terhelte a magyarokat: ebben egy megvert, menekülő közösség már az elején elvérzett volna. A fentiekből látszik, hogy Álmos népe eltervezett döntéssel hódította meg a Kárpát-medencét, ezt a természeti kincsekben gazdag földet, amely folyókban és legelőkben bővelkedett, ugyanakkor magas hegyek oltalma alatt földművelésre és állattartásra egyaránt alkalmasnak bizonyult. Vonzerejét növelte politikai helyzete, hiszen csak egy-egy részére nyúlt be frank és bolgár fennhatóság, jó része „államtalan” állapotban maradt az Avar Kaganátus bukása óta.

Szokatlan, hogy Álmos, és nem Árpád névéről beszélek, holott a legrégibbi magyar íráshagyomány egyöntetűen vallja: a Kárpát-medencébe Álmos vezette be magyarjait, csupán a hatalomátadás helyéről és módjáról olvashatunk mást és mást. Anonymus úgy tartja, hogy Álmos Ung vára alatt mondott le fia javára (AKS, 19), a *Képes Krónika* egy régi tudósítást őrző szöveghelye szerint Álmost Erdélyben megölték, nem mehetett be ugyanis Pannóniába (*Képes Krónika* 27); e kitétel értelmezése vitatott. Álmos történelmi jelentősége ugyanakkor vitán felüli: az első magyar állam megalapítója volt.

A megismerés célja, hogy a kormányzati szerkezet mélyebb rétegeibe is be tudjunk tekinteni. Az irányítás szintjeihez és feladatköröihez megint a *De Administrando Imperio*t kell felütnünk; e tekintetben immár megbízható ismereteket nyerhetünk belőle.

„A türköknek ez a nyolc törzse nem hunyázkodik meg a maga fejedelmei előtt, de megegyezésük van arra nézve, hogy a folyóknál, bármely részen üt ki a háború, teljes odaadással és buzgalommal harcolnak. Első fejük az Árpád nemzetségéből sorban következő fejedelem, és van két másik is, a jila [gyula] és a karcha, akik bírói tisztséget viselnek; de van fejedelme minden törzsnek is. Tudni való, hogy a jila és a karcha nem tulajdonnév, hanem méltóság. Tudni való, hogy Árpád, Turkia nagyfejedelme négy fiat nemzett: elsőnek Tarkacsut, másodiknak Jeletet, harmadiknak Jutocsát, negyediknek Zoltánt... Tudni való, hogy Teveli [Tarkacsu fia] meghalt, és az ő fia barátunk, Termacsu, aki a minap jött fel Bulcsúval, Turkia harmadik fejedelmével és karchájával. Tudni való, hogy Bulcsú, a karcha, Kalinak a

karchának a fia, és hogy a Kali tulajdonnév, a karcha meg méltóság, valamint a jila is, mely nagyobb a karchánál.” (DAI, 179.)

Ebben a leírásban a runciman-i pontokhoz illeszthető elemek lelhetőek fel. A Magyar Nagyfejedelemségnek intézményesült főméltóságai voltak. A Bölcs Leó és Anonymus által is említett hatalom-központosítás mindvégig érvényben maradt, a kialakult szerkezet tartósságát pedig a nagyfejedelmi dinasztián túl a *karchák* két nemzedéke (Kál és Bulcsú) szemlélteti. További ide vonható adatok láttán a negyedik feltétel is teljesült. Krónikáinkból tudjuk, hogy a gyulák szintén dinasztiát alkottak, amely valamikor a 970-es évek végén lépett rokonságra az uralkodó nemzetséggel Géza és Sarolt házassága révén, addig a közöttük fennálló kapcsolat nem vérségi alapon nyugodott. Mindemellett a bírói tisztségben feltüntetett gyula és *karcha* diplomáciai és hadvezetési szerepkörben tűnik elénk; amennyire írott emlékeink látni engedik, valamilyen szinten megindult a kormányzati feladatok szakosodása, amit Runciman és Finer nyomán mindannyian joggal várhatunk el egy államtól.

A politika- és hadtörténeti adatok tágabb köre úgyszintén az egységes államigazgatást bizonyítja. A hadjáratokból tudatos külkapcsolati koncepció bontakozik ki (Vajay 1968, 81–84). Nem csak a dolgok színe („mi történt?”), de a fonákja („mi nem történt?”) is egységet mutat: nem indultak hadjáratok Észak- és Kelet-Európába, holott arra gazdag zsákmánnyal kecsegtető kereskedelmi útvonalak haladtak. Ehhez képest a magyarok északra és keletre nem hadat viseltek, hanem kereskedtek (Bálint 1983, 351–359). Döntő adalék ehhez a külországi csatamezőkön tanúsított magatartás: míg a IX–X. században gyakran megesett, hogy arabok arabokkal küzdöttek és vikingek saját viking véreik ellen harcoltak, amikor harci egységeik rivális hatalmak zsoldjába szegődtek, addig ilyesmi a magyarok körében nem fordult elő (Révész 1999, 188)! Partikuláris külpolitikai irányok a három állami főméltóság szintjén sem mutatkoztak. Diplomáciai és hadvezéri tevékenységüket nem csak a szállásterületükből elvárható irányokba fejtették ki, mert akkor az Erdélybe költözött gyuláknak csak Bizánc, a Dunántúlon megtelepedett *karcháknak* meg kizárólag nyugat felé kellett volna mozogniuk; az Árpádoknak éppenséggel semerre. Ehhez képest az uralkodóházból a hatalmon éppen nem lévő családtag, a gyula és a *karcha* személyesen fordult meg mind keleten, mind nyugaton, ahogy éppen azt az államérdek megkívánta (Szabados 2011, 229–239).

A keresztény állam-újraalapításnak belső és külső okai voltak. Belső okként a Zolta-ág hatalomkiszajátítása jelölendő meg. A *De Administrando Imperio* összeállítása idején Falicsi, Árpád harmadik fiától

származó unokája volt a nagyfejedelem. Utóda Taksony lett, Árpád *negyedik* fiától, Zoltától való unokája. Taksonyt fia, Géza követte, és a Zolta-ág ezután nem engedte ki a hatalmat a kezéből. Amennyire a források látni engedik, 997-re egyedül Koppány maradt az Árpád-házból, aki a Zolta-ágon kívülről jelentette be trónigényét (Szabados 2009). Koppány és István harca, a „magyarok és németek” viszálya ilyenformán nem országos hadseregek erőpróbája, hanem az uralkodó nemzetség két ágának mérkőzése volt: családi leszámolás. Ez az a belpolitikai környezet, amelyben értelmezendő István hatalombiztosító harca: a Zolta-ág uralomkiszajátítását kellett elfogadtatni országszerte. A külső eredetű ok természetesen az európai keresztény monarchiák rendszerébe való beilleszkedés kényszere volt. Géza és István, az Árpád-ház kereszténnyé lett ága mindkét okot a maga javára tudta fordítani: egyfelől a maga vérvonalán tarthatta meg az egyeduralmat, másfelől ehhez hathatós külső segítséget szerzett a német császári házzal kötött dinasztikus kapcsolat, István és Gizella násza révén. Figyelembe véve azt, hogy a magyar uralkodóház egyedülállóan nagy tekintélyt birtokolt, a kereszténnyé lett ág paradox módon éppen erre a pogány gyökerű szellemi erőre támaszkodva tudta a régi hagyományok nagy részét megszüntetni, s helyükre új szokásokat és új intézményrendszert állítani. Álmos nagyfejedelem nemzetsége ezekkel a feltételekkel foglalhatott helyet a királyi trónon.

Az államformaváltást sikerrel hajtotta végre Géza és István, ugyanis a hivatalosan keresztény magyar monarchia megőrizte, sőt nemzetközi szinten elismertette függetlenségét. A bizonyosságul szolgáló kulcsmondatot az eseményekkel kortárs Thietmar merseburgi püspök (†1018) jegyezte le: „Az említett császár kegyéből és biztatására pedig a bajorok hercegének, Henriknek a sógora, a saját országában püspöki székeket létesítő Vajk, koronát és áldást nyert.” (ÁKÍF, 110.) Az „említett császár” kitétel III. Ottóra vonatkozik, de a koronaküldő személyéről hallgat a német püspök, holott az nem kisebb személy volt, mint II. Szilveszter pápa. Szilveszter és Ottó között egyfajta tanítói-tanítványi viszony állt fenn és mély egyetértés honolt (Riché 1999, 152–189), ekképp a római pápa és a német-római császár közös döntése áll a koronaküldés mögött (Makk 1996, 49). Thietmar mondata azért tanúskodik szuverenitás mellett, mert abban a korban önálló egyházszervezet alapítására kizárólag világi hatalomtól független állam jogosult (Váczy 1994, 77–79). A szuverenitást igazolja az is, hogy a magyar királyok sosem tüntették fel okleveleiken idegen főhatalmak (császár, pápa) uralkodási idejét, egyedül a magukét (Györffy 1977, 147).

Amennyiben az állami lét egy eddig nem idézett ismerve az uralkodó rendelkezésére álló független és szilárd erőforrások megléte (Wickham 2005, 57), logikus, hogy a pénzverést e kívánalom részeként

tartsuk számon. Ráadásul a pénz már a principátus előtti Rómában is az állami propaganda eszköze volt (Evans 1992, 39–57, 149–154), nem pusztán gazdasági feladatot teljesített. A pénzérme ebbéli hasznát Szent István hamar felismerte. Uralkodása alatt több érmetípust veretett, az egyik a „H1” jelzetet kapta, előlapján +STEPHANUS•REX, hátlapján a +REGIA•CIVITAS körirat áll (Kovács 1997, 31–34).

A Szent István-i állam megismerhetőségéről általánosságban szólva elsőként azt kell kiemelnünk, hogy létrejöttek a belső feljegyzésű történelmi források. Jóllehet a magyarság rendelkezett saját íráskultúrával, ám a rovásírás nem nyert „polgárjogot” a keresztény királyság világában. A folyamatos írásbeliség tehát a nyugati keresztény kultúrkör jegyében indult meg az új ezredforduló elején, s túlnyomórészt latin nyelvű emlékeket produkált. Nem vitás, hogy a Szent István-i királyság megismerhetősége ezért sokkal jobb, mint a nagyfejedelemségé. Amíg a pogány magyar állam sarkalatos jellemzőiről eltérő nézetek élnek, addig az 1000-tól számítandó Magyar Királyság fő vonásai tényként ismeretesek. Kialakult a területi elvű közigazgatás (vármegye, várispánság, határvárispánság, egyházmegye); új tisztségek jöttek létre, s ezek az idők során differenciálódtak (nádor, országbíró, tárnokmester); a királyi család nem uralkodó tagjai részt kértek a hatalomból (hercegség intézménye); gyakorlattá vált a jogügyletek írásban rögzítése, ami az írásszervek (királyi kancellária, hiteles helyek) intézményesüléséhez vezetett. A történelmi viták tárgyát az egyes részletkérdések képezik, amelyek bár fontosak, de az államszerkezet megismerhetőségét nem befolyásolják.

Középkortudományunk időtálló megállapítása, hogy a magyar királyi hatalom ereje nagyobb, mint az Nyugat-Európában szokásos. E jelenség gyökerét Deér József abban látta, hogy a magyarokat ugyanaz a dinasztia ugyanazon magánhatalom birtokában vezette át a régi korszakból az újba.

„A vérségi tekintély és a patrimoniális elv alkalmazása között belső összefüggés mutatkozik s így azt mondhatjuk, hogy a központi hatalom hagyományaiban, melyek végigkísérik középkori útján a magyar monarchiát, tulajdonképpen a pogányság politikai eszméi élnek tovább.” Már István kormányzati rendszere is különbözött az egykorú nyugati monarchiáétól, a Vazul-fiak ezt a „despotikus” jelleget átvették, Szent László király tovább fokozta a magyar társadalom állami ellenőrzését (Deér 1938, 123–124).

Az immár változatosabb forrásadottság kegyelméből esetrázolatokkal lehet ezt az értékítéletet igazolni; no meg némiképpen árnyalni.

Nemrég egy olyan nagy horderejű államismérv magyarországi meglétére mutatott rá Makk Ferenc, amit itt elkülönülten kell hangsúlyozni (Makk 2011, 135–136). A társadalom egészére kiható állami akaratervényesítés jelenségét az írott és a régészeti emlékek egymást erősítő tanúságtétele beszéli el. Szent László I/25. törvénycikke 12 napi kenyéren-vízen vezekléssel bünteti azt, aki halottait nem az egyház mellett temeti el. Könyves Kálmán első dekrétuma kifejezetten előírja, hogy keresztényeket csakis a templom kertjébe temessenek (I/73.), és az országlása alatt tartott első esztergomi zsinat általánosságban is szól a pogány szokások tilalmáról (ÍF, 155, 189, 220). E két jeles uralkodónk országlása 1077 és 1116 közé esik. Mármost a régészet a pénzletek alapján arra jutott, hogy a templom körüli temetkezés Kálmán idejére országos érvényű szokássá vált a pogány rítusú végtisztesség rovására (Bálint 1976, 230; Révész 2003).

Annak, hogy a magyar állami akarat végső forrása az uralkodó volt, legszemléletesebb megjelenítését adja a Magyarországon átutazó Ottó freisingi püspök a XII. század közepén:

„Abban mégis a görögök leleményességét utánozzák [a magyarok], hogy semmilyen nagy ügybe nem kezdenek gyakori és hosszú tanácskozás nélkül... királyuk udvarába összejönnek, egyesek az előkelők közül székot hozván magukkal, és nem mulasztják el államuk állapotáról (de suae *rei publicae statu* – kiemelés tőlem, Sz. Gy.) tárgyalni és megvitatni, a téli hidegben ugyanezt saját lakhelyükön teszik. Hanem mind úgy engedelmeskednek a fejedelemnek, hogy nemcsak nyílt ellentmondással felizgatni, hanem még titkolt suttogással sérteni is bűnnek tartanak. Ezért van, hogy bár az említett királyság hetven vagy még több vármegyére oszlik, mindegyikből a haszon két része a királyi kincstárra esik, csupán a harmadik rész marad az ispánnak. S ebben a nagy kiterjedésű országban senki sem mer a király kivételével pénzt verni, vagy vámot szedni. Ha valaki az ispánok közül a királyt akár a legkisebb mértékben megsértette, avagy akár róla igaztalan váddal szól, úgy az udvartól kiküldött bármely legalantasabb állású törvényszolga egyedül – még ha kísérete körül is veszi – elfogja, bilincsbe veri, és különféle kínvallatásra hurcolja. A fejedelem sosem kéri ki a hozzá hasonlók véleményét, ahogy az nálunk szokás, egyetlen vádlottnak sem adatik engedmény, hanem egyedül a fejedelem akarata a törvény mindenki számára. Amikor a király hadat akar vezetni, mind ellentmondás nélkül szinte egy testben egyesülnek; a falvak lakosai kilencen a tizediket, avagy heten a nyolcadikat – ha kell, még kevesebben – ellátják a háborúhoz nélkülözhetetlen felszereléssel, a többieket

otthon hagyják földet művelni. Akik pedig a katonai rendből valók, azok csak a legsúlyosabb okból mernek otthon maradni.” (Pertz, MGH SS XX, 369.)

A Magyar Királyság fenti jellemzése az elméleti államkivánalmaknak oly bőséges tárházát adja, hogy szükségtelen azokat újra megismételni. Nem mellőzhető viszont az Ottó püspök által festett „országarculat” kiegészítése az egykori valóság néhány egyéb elemével, korai államlé-tünk tartozékaival.

Szent István királyhoz fűződik mind a kodifikált törvénykezés hazai bevezetése, mind az első magyar államelmélet kidolgozása.

„És mert minden nép saját törvényeit használja, ezért mi is, Isten akaratából kormányozván államunkat (nostram monarchiam), a régi és új császárokat (augustos) utánozván, törvényben testet öltött gondoskodás eredményeképpen előírtuk népünknek, miként éljenek tisztességes és háborítatlan életet...” – indokolja ekképp az önálló szabályozást a törvények előszava. (ÁKÍF, 48.)

A királytükör műfajába tartozó, tanító-erkölcsnemesítő igénnyel készült *Libellus de institutione morum* a leíró személyétől függetlenül István gondolatait tükrözi, és trónra szánt fiához, Imre herceghez szól (Érszegi 2007). Az *Intelmek* címen ismert munkáról a legújabb kritikai kiadás készítője, Havas László részletesen mutatta ki, milyen mélyen gyökerezik az antik és kora középkori műveltségben (Havas 2004). A gondolatokból e helyütt egyet érdemes kiemelni, hogy világossá válnak, miképpen értendő igazából a Szent István-i állam sokat emlegetett befogadó eszménye. Egy közszájon forgó félreértést lehet ugyanis eloszlatni a tágabb szövegösszefüggés felidézésével.

„A vendég és jövevény férfiakban olyan nagy haszon rejlik, hogy méltán lehet számon tartani a Királyi méltóság hatodik helyén. Elsősorban emiatt nőtt nagyra a Római Birodalom, és emelkedtek magasra, lettek dicsővé a római Királyok, mert különféle területekről sok nemes és bölcs személyiség özönlött oda... Ahogy ugyanis a vendégek a világ különféle részeiből és tartományaiából érkeznek, úgy hoznak magukkal különféle nyelveket és szokásokat, valamint különféle tanító írásokat és fegyvereket. Ezek az összes Királyságnak díszére válnak, és nagyszerűvé teszik az Udvar, és elrettentik a kihívóan fellépő külföldieket. Az egy nyelvű és csak egyetlen szokásmódra épülő Királyság (regnum) ugyanis gyenge és törékeny.” (Intelmek, 35–37.)

Havas László magyarításából kitetszik, hogy a közkeletű „*egy nyelvű és egy szokású ország*” fordítás félrevezető, hiszen István nem az államterület öncélú feltöltését irányozta elő mindenféle jövevénnyel, hanem a hatalomgyakorló központ látta szívesen az értékes tudással érkezőket, akik a királyi udvar műveltségét gyarapították.

A *steppei* birodalom hagyatéka helyett a római típusú államiság öltött testet István politikai gondolkodásában. Annak befogadó jellege mindazonáltal nem merült ki a passzív utánzó szerepében: az első magyar király meghonosította műveltség olyan szűrőrendszernek bizonyult, amely az átvett jelenségeket sajátos színezettel ruházta fel (Havas 2013, 42). Ezek a sajátos színek sajátos módon ütköztek ki Freisingi Ottónál. Nem a keresztény római állameszme fordult ugyanis vissza másfél évszázad alatt a *steppei* birodalom irányába, hiszen II. Géza (1141–1162), akinek országát a német püspök látta, pápapárti külpolitikát folytatott, ráadásul elsőszülött fiát Istvánnak keresztelte: hanem ez a két statikus kép – a Szent István-i program és a nyugati főpap helyzetjelentése – két különböző szemszögből készült.

Gyakorlatias jegyeket a történelem dinamikájából, a folyamatok elemzéséből lehet elkülöníteni. Jóllehet a Magyar Királyság nem az államtalanságból emelkedett állammá, hiszen ott volt előtte a nagyfejedelemség, mégis a runcimani mércével a Szent István-i mű is mérendő, a teljes körű intézményi újramegalkodás okán. Mert hiába hogy mindkét államalapítási mozzanat ugyanahhoz a dinasztiahoz kötődött, ha az álmosi monarchia egyetlen tisztsége sem tudta átmenteni magát István és utódainak királyságába.

A kormányzati feladatkörök elkülönülésére különösen igaz, amit a királyság korának kedvezőbb kútfőadottságairól el lehet mondani. Amíg a nagyfejedelem alatti méltóságokról alig tudunk néhány adatot összeszedni, addig a király után következő tisztségek Árpád-kori viselőit önálló könyvbe foglalt adattár rendszerezi (Zsoldos 2011).

A Magyar Királyság második embere a nádor volt. A nádorispán (*comes palatinus*), avagy röviden: a nádor (*palatinus*) tisztségének első betöltője István leányági unokaöccse, Aba Sámuel volt, 1041–1044 között maga is király. A következő nádor 1055-ből ismert. Csakhogy I. András királyságával (1046–1060) komoly változás állt be, ami 1301-ig (sőt azon túl) érvényesült: a nádor sem fiágon, sem leányágon nem kapcsolódott az uralkodóházhoz, így a királyi nemzetség határozottan elkülönült az ország mindenkori második emberétől. Lehet ezt dinasztikus felsőbbrendűségi érzéssel magyarázni, ám ez a fajta elkülönülés objektív színezetet adott a korai államigazgatásnak. Ugyanez tapasztalható később, a kormányzati szerepek differenciálódásával az újabb méltóságok – országbíró, erdélyi vajda, szlavóniai bán, tárnokmester,

királynéi udvarispán, királynéi tárnokmester stb. – megjelenésekor. Szintén ez áll a vármegyéket, a várispánságokat igazgató ispánokra. Míg István unokaöccsét, Abát nádorrá, leányági unokatestvérét, Csanádot Maros-vidéki ispánná tette, addig I. Andrástól III. Andrásig az Árpádok nem családi vállalkozásként tekintettek a kormányzati intézményrendszerre, hanem a társadalom előkelőbb tagjait részesítették a rangot adó hivatalokban.

Jóllehet a központi hatalom nem mindig érvényesült egyforma erővel, s a XIII. század utolsó harmadától kezdve komoly gondokkal küzdött, az érvényesített hatalom központosítása mindvégig érvényben maradt. Ezt a lehetőséget a hűbériség hiánya biztosította a monarchia számára. Sem az állami főméltóságok (nádor, országbíró, tárnokmester, erdélyi vajda, szlavón bán), sem a középszintű világi közigazgatási egységek (vármegyék, várispánságok) élén nem tudott senki gyökeret verni. Még az 1200-as évek folyamán, a királyi birtoktestek tömeges magánkézre jutása sem hozott változást az országirányítás szerkezetében. Az arisztokrácia megnövekedett *társadalmi* befolyását nem tudta *állami* erőre váltani. Még a leghatalmasabb tartományúr sem alapított hercegi dinasztia, és egyetlen ispánságból sem alakult ki örökletes grófság az Árpád-korban.

A kialakult szerkezet tartósságát jellemzi, hogy az Árpád-kori magyar államegységnek nem volt sem dinasztia *kívüli*, sem dinasztia *belüli* alternatívája. Visszautalva az előzőekre: ha a méltóságok még középszinten (ispán) vagy az arisztokrácia nagyságrendjén sem váltak örökletessé, akkor képzelhető, mennyire nem volt esély arra, hogy az uralkodóházon kívül álló ember elragadja a monarchikus hatalmat. Amikor 1301-ben, III. András halálával fiágon magva szakadt Álmos nemzetségének, csak nőági leszármazottak szálltak versenybe a trónért. Aki tehát nem tartozott Álmos nemzetségéhez, az nem érdemesült a nagyfejedelmi és a királyi trón betöltésére. Akik viszont Álmostól származtak, azok számára magától értetődött az, hogy a főhatalom birtokába jussanak. Többen nem akarták kivárni, amíg a természet rendje szerint következnek; ők pártot ütöttek a testvér, az unokatestvér, az apa, sőt volt, hogy az unokaöcs ellen. A viszályok közös vonása volt, hogy mindegyik trónkövetelő az államegész birtokba vételért küzdött. Akik ki tudták kényszeríteni a területi osztozást, azok számára a hercegség csak az első állomást jelentette a trón felé vezető úton, s nem magát a végállomást. Nem intézményesült, hanem csak alkalmasszerűen lépett életbe az ország területi felosztása. Ezért kell azt hangsúlyozni, hogy az államegységnek dinasztia *belül* sem volt alternatívája, mert sosem az egész birtoklása volt kérdéses, hanem mindig csak az egész birtokosának személye (Szabados 2011, 299–329). Sem a Magyar Nagyfejedelemség, sem

a Magyar Királyság nem járta a Kijevi Nagyfejedelemség útját, amely részfejedelemségekre oszlott.

A korai magyar fejlődés vizsgálatakor ezért nem helyes lépten-nyomon közép- vagy kelet-európai analógiákat erőltetni, még akkor sem, ha tény: a magyar állam Kelet-Európában alakult ki, és Közép-Európába költözött, ahol a római minta jegyében újjáalakult. Az államot életető dinasztikus elv ugyanis *steppei* örökség, ami a kereszténységgel való találkozás után erősen hatott tovább, s formálta a monarchiát európai-ságában is oly egyedivé, amitől idegen volt mindenfajta törzsi vagy tartományi megosztottság, különállás gondolata.

A történelemben a magyarok alkották azt az egyetlen közösséget, amely *steppei* típusú politikai szervezettségét nyugat-európai berendezkedéssel váltotta fel. Mai fogalmakkal élve: a Hun Birodalom és az Avar Kaganátus után harmadikként a Magyar Nagyfejedelemség képviselte Közép-Európában a kora középkori államiság „nem római” alternatíváját. E három *steppei* birodalom közül egyedül Magyarország élte túl eredeti korszakát oly módon, hogy Európa római hagyatékához csatlakozott. Korai államiságunkat kétfokozatú fejlődés jellemzi, amennyiben a Magyar Nagyfejedelemség közvetlenül lényegült át Magyar Királysággá. Hanem a kétféle berendezkedés ideológiája és intézményrendszere között nem volt átjárás, ezért indokolt két egymás utáni államalapító aktusról beszélni. Ezeket viszont egyazon uralkodó nemzetség két tagja hajtotta végre: az elsőt Álmos Etelközben, a másodikat Álmos ötödik leszármazottja, Vajk-István a Kárpát-medencében. Az intézményi kettősséget hidalja át a dinasztia folytonossága és nagy tekintélye. Az Álmostól eredt nagyfejedelmek és királyok fiágon – egy nyolcéves nőági közjátékot leszámítva – mintegy 450 éven keresztül uralkodtak: a *dinasztikus állam* korszaka ez Magyarország múltjában. Nem szerencsés, ha sommásan ítélnék, mi fontosabb a nagyfejedelemség és a királyság viszonyában: a területi, a dinasztikus és a népi folytonosság összetartó vagy az új vallás és az új intézményrendszer szétválasztó ereje. Ez az ellentmondásos kép a maga teljességében érvényes különösen annak fényében, hogy amint azt Freisingi Ottó tablója érzékeltette, a Magyar Királyság sok jellemvonást őrzött meg a Magyar Nagyfejedelemség uralmi beidegződéseiből. Állami életünk kezdeti szakaszát mindezeknél fogva úgy lehet összegezni, ha a „kettős honfoglalás” fogalmát László Gyulától kölcsönvéve a „kettős államalapítás” kifejezéssel élünk.

Állami hagyatékából nemzeti örökség

Az állam, értve ezen egy terület lakossága feletti tartós, intézményes és másoktól független hatalmat, tehát a IX. század közepe óta foglalja keretbe Etelköz, majd a Kárpát-medence magyarságának és más népei-nek, népelemeinek életét. Népeket, népelemeket különválasztva indokolt említeni a népvándorlás kori Közép-Európa mozgalmas évszázadaiban. Álmos népe eleve nem légtüres térbe érkezett, hanem különféle azonosságtudatú csoportok által lakott földre. Az idő előrehaladtával keletről besenyők, úzok, kunok és jászok, nyugatról germán, latin és szláv betelepülők érkeztek az Árpád-kori Magyarországra: egész közösségek, apró töredékek egyaránt. Ha a helyben találtak „avar” és „bolgár”, illetve az újonnan jövők „germán” és „latin” mivoltát kellene közelebbről meghatározni, bajban lennénk, hiszen nem minden esetben egyértelmű, hogy milyen identitásformákat rejtenek az adott kifejezések. Kételyeink felélesztése arra mindenestre jó, hogy tudatosítsuk magunkban: a csoportjelölők különböző minőségben lehetnek használatosak. Mindezek tudatosítása pedig a korai magyar múlt s azon keresztül jelenkori identitásunk fogalmi tisztázásához járulhat hozzá.

Régtől fogva megfigyelhető, hogy többféle szervező erő fog össze embercsoportokat. Ezek az erők nem kizárják, hanem kiegészítik egymást (például egy-egy családhoz, városhoz, néphez, államhoz, illetve vallási közösséghez való tartozás), és többféle minőségű identitást adnak az embernek. A korai múlthoz kapcsolódóan a forrásadottság szeszélye miatt könnyen összetéveszthető két közösségi létforma az állam és a nép (*ethnosz*). Előbbinek mibenlétéről elég szó esett; utóbbinak rövid körülírása sem mellőzhető.

Ethnoszon a saját jelrendszert (nyelv, viselet, szokások) és önelnevezést alkalmazó hagyományközösséget értem, amelynek önálló eredetmítosza van, és tagjait az összetartozás érzése hatja át (Smith 1986, 29–32; Róna-Tas 1997, 19). A régebbi múltra irányuló vizsgálatok, amelyek a nép mibenlétét kívánják megragadni, fokozott óvatosságot igényelnek. Egyfelől mert mindenkor időszerű az egyes forráscsoportok illetékességi köréről folytatott (ön)kritikus eszmecsere (Pohl 1998, Sinor 2005, Bálint 2006), másfelől mert más jelölőkhöz (állam, nemzet) való viszonya még a kutatásban sem világos mindenki számára. Ezért ajánlom újragondolásra a legfontosabb csoportjelölő kifejezések Hóman Bálint által felállított rendszerét.

„A fajta és a nép őseredeti alakulások, a nemzet későbbi fejlemény, minden nép történetének későbbi időszakában jelentkezik. A fajta természeti, a nép és nemzet történeti, amaz társadalmi, ez pedig

politikai alakulat. Az ember természeti lényként egy fajtához, társadalmi lényként egy néphez, politikai lényként egy nemzethez tartozik. A fajta közös eredetű, és a közös ősök testi-lelki vonásait viselő emberek és csoportok természetes úton létrejött közössége. A nép egy helyütt és azonos életformák között együtt élő, azonos nyelvű embercsoportok világszemléleti közössége. A nemzet egyazon állami szervezet keretei közt élő egyének és csoportok politikai közössége, az államszervező és államfenntartó nép politikai megjelenési formája.” (Hóman 2001, 57.)

Hogyan nézhet ki a közösség-szervező erők viszonya a kútfők tükrében? Menandrosz Protektor VI. századi bizánci történetíró feljegyezte, hogy I. Justinianus császár (527–565) az utigurokat a kutrigurok elleni háborúra biztatta. Az utigurok ezt felelték: „Nem tisztességes és nem illő elpusztítani rokonainkat [a kutrigurokat], akik nem csak velünk azonos nyelvet beszélnek, szomszédaink, viseletük és szokásuk is azonos a mienkkel, hanem vérrokonaink, még akkor is, ha más fejedelmek alattvalói.” (Pohl 1998, 17.) Menandrosz itt iskolapéldáját adja az „egy *ethnosz* – két állam” képletnek, már ha szervezettségük állami nagyságrendűnek tartható. Ez esetben az „utigur” és „kutrigur” állami, és nem etnikai identitást jelöl. A szintén a VI. században élt Agathias azt írja le, ahogy az utigurok és a kutrigurok más hatalmak fősége alá tagozódtak be.

„Majd kisebb beütéseket és rablóvállalkozásokat hajtottak végre, majd nyílt háborúba bocsátkoztak [a kutrigurok és utigurok], míg nem haderők mindkét részről szétolvadtak, és maguk teljességgel hontalanná váltak úgy, hogy még ősi elnevezésüket is elvesztették. Olyan balszerencsét értek meg ezek a hun népek, hogy még ha egy részük meg is maradt, az szétszóródva másoknak kényszerült szolgálni és nevét uráéra kellett cserélni.” (Szádeczky-Kardoss, ATF, 27.)

Attól kezdve, hogy új uraik adtak nekik nevet, utigurként és kutrigurként megszűntek állami identitásjelölő tényezőként létezni és látszani. Figyelemreméltó, ahogy Agathias etnikai azonosítás gyanánt a „hun” csoportjelölő nevet alkalmazza. (Ez annyiban aggályos, hogy az egykori Hun Birodalom sokféle identitású elemet integrált, tehát itt felvetődik a „milyen értelemben hun?” kérdése.)

E két kora középkori eset továbbgondolkodásra készíttet. Az állam formálta lakosságát *ethnoszá*, vagy az etnikus összetartozás az államalakulások motorja? Létezik-e olyan képlet, amely minden régmúltbeli esetet egyetlen jó sémába tud foglalni? Mindenkor meg tudjuk-e ragadni

e két közösségalkotó erő egymásra gyakorolt hatását? Alább a magyarság példájára keresek választ az írott kútfők alapján; írásom jellegénél és terjedelménél fogva természetesen csak egy gondolati vázlat erejéig.

A magyar – egyedülálló módon – az a máig fennmaradt közösség, amelynek nemcsak első államhatalmi megszerveződése, hanem etnogenezise is a *steppei* kultúrkörben zajlott; ezzel a keleti örökséggel integrálódott a középkori Nyugat-Európa szellemi-politikai világába, s fejezte ki azon belül saját állami és etnikai ismérveit.

Noha a magyarok a IX. század első felétől különíthetők el egyértelműen másoktól, de ez nem jelenti azt, hogy azelőtt nem léteztek volna. Éppen csak más neveken említettek, sőt László Gyula felvetésével élve valószínű, hogy ezek a nevek (hun, avar, szabir, onogur, türk stb.) nem mind ugyanarra a „magyar” népre vonatkoztak, hanem azokra a komponensekre, amelyek a magyarság kialakulásában részt vettek (László 1978, 10). Bálint Csanád hasonlóan vélekedik, mondván, a kora középkorban a *steppei* eredetű népek kialakulása nem képzelhető el egyetlen vonalként (Bálint 2006, 295). A több szálon futó cselekmény számításba vételével nem kell erőszakot tenni a különböző kútfőadatokon. Mert például a népi önelnevezés alapja az 530 körül élt „Muagerisz” kutrigur-hun király személyneveként bukkan fel (Moravcsik 1927), míg a nép eredetét mitikus nyelven kifejező csodaszarvasmonda keltezhetetlen; ráadásul régóta tudott dolog, hogy nemcsak a magyarságnak van csodaszarvas-eredetmondája (Moravcsik 1914). Annyit legalább állíthatunk, hogy a magyar változatról a folklórisztika bebizonyította: ez nem „könyvmonda”, hanem a magyarság hiteles, saját eredethagyománya (Berze Nagy 1927, Mátéffy 2013).

A csodaszarvasmonda legkorábról Kézai Simon *Gesta Hungarorum*ából ismeretes, ami annyit jelent, hogy legkésőbb 1285-re írásba foglaltatott. Eszerint Ménrót óriásnak Eneth nevű feleségétől két fia született Perzsia vidékén, Hunor és Magor.

„Történt pedig, hogy egy nap vadászni igyekeztek Meótisz ingoványába, amikor is a pusztaságban egy gímszarvas jelent meg előttük; ők üldözőbe vették, az meg menekült előlük. Ott aztán végérvényesen eltűnt a szemük elől, s noha sokáig keresték, képtelenek voltak bármiképp is rátalálni. Végül, miután bebarangolták az említett ingoványokat, úgy találták, hogy azok alkalmasak barmok táplálására. Ezt követően visszatértek az apjukhoz, a beleegyezését elnyerve, minden ingóságukkal együtt a Meótisz ingoványai közé költöztek, hogy ott telepedjenek le. Meótisz vidéke pedig Persisszel szomszédos: egyetlen kis gázlótól eltekintve, körben mindenfelől tenger zárja körül; folyói egyáltalán nincsenek, de bővíben van

fűnek, fának, szárnyasoknak, halaknak és vadaknak. Nehéz oda a ki- és a bejárás. Mármost a Meótság ingoványai közé költözve, öt éven át egyfolytában ott maradtak. A hatodik évben azután, amikor kimozdultak onnan, a pusztaságban véletlenül Belár fiainak feleségeire és gyermekeire akadtak, akik férjük nélkül maradtak sátraikban. Ezeket minden ingóságukkal együtt, gyors vágásban a Meótság ingoványai közé hurcolták. Mármost véletlenül a gyerekek között fogták el az alánok fejedelmének, Dulának két lányát is; egyiküket Hunor, másikat Magor vette feleségül. Az összes hun ezektől a nőktől veszi eredetét. S az történt, hogy miután hosszabb ideig maradtak ezek között az ingoványok között, kezdtek hatalmas néppé nőni, és az a föld sem befogadni, sem táplálni nem bírta őket.” (AKS, 91–92.)

A csodaszarvasmondát Szkítia leírása követi: eszerint a szkíták országa területileg egységes, de kormányzás tekintetében három részre oszlik, mégpedig Bascardiára, Dentiára és Magoriára. Mi ennek a valóság alapja? A válasz elágazó magyar etnikus történethez vezet. Bendefy László, a földrajztudósból lett őstörténész határozza meg e részek elhelyezkedését. Bascardia Baskíriát jelenti, ahol Julianus domonkos szerzetes 1236-ban megtalálta „Magna Hungaria” lakóit; Magoria a Kaukázus északi lejtőin és a Don–Kubán–Kuma–Terek-síkságon elterülő vidék, ahol Bendefy a XIV. századig tudja követni az ottani magyarok nyomait; végül Dentia a Don menti magyarok földje, akik aztán a Kárpát-medencébe költöztek (Bendefy 1945, 72–75).

Az iménti képet igazoló kútfők közül a *De Administrando Imperio* arról tájékoztat, hogy

„Amikor a türkök [magyarok] és az akkor kangarnak nevezett besenyők közt háború ütött ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett, és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevén mostanáig szávaltű ászfalúnék [erős szabir] hívják, s másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelküzü nevezetű helyekre... A türköknek amaz előbb említett népéhez, amely kelet felé Perzsia vidékén telepedett le, ezek a nyugati vidéken lakó, előbb említett türkök mostanáig küldenek ügynököket, és meglátogatják őket, s gyakran hoznak választ tőlük ezeknek.” (DAI, 170–175.)

Az 1230-as évek elején Ottó domonkos barát a Kaukázus-vidéki szabir-magyarok nyomára jutott (Bendefy 1945, 218–239). Julianus társaival az

ő útmutatása alapján indult el, de egyedül maradván egy másik magyar közösséghez ért el, a Volga menti „Magna Hungaria” lakóihoz.

„Megtalálta pedig őket a nagy Etil folyó mellett. Kik látván őt, s megértvén, hogy keresztény magyar, nagyon örvendeztek megérkezése felett. Körülvezették őt házaikban és falvaikban, és keresztény magyar véreik királyáról és országáról behatóan tudakozódtak. Bármit mondott nekik a hitről vagy egyebekről, a legfigyelmesebben hallgatták, mivel teljesen magyar a nyelvük; megértették őt, és ő is azokat... A régiek hagyományaiból tudják, hogy ezek a magyarok tőlük származnak, de hogy hol vannak, nem volt tudomásuk róla.” (Nagy 2003, 119.)

Nem sokkal később két Ferenc-rendi szerzetes utazó, Plano Carpini és Willelmus Rubruk Baskíriával azonosította lakóhelyüket (Györffy 1986, 27–40).

Krónikáink „Bascardia”, „Dentia” és „Magoria” hármasságának ez lehet a történelmi valóságmagja. Hírértékét előbb a bizánci államkormányzati mű, később a Julianus barát első útjáról készült Ricardus-féle jelentés erősíti. Ezek a források együtt segítenek pontosabban értékelni Álmos és Árpád népének sorsfordító jelentőségű szállásváltását. Ki „foglalt hont”? A *magyar nemzet* bizonyosan nem, és nem is elsősorban azért, mert a „nemzet” terminus ily régi időkre való alkalmazhatósága vitatott, hanem azért, mert magyarok éltek ekkor még két másik helyen is. Ebből egyszersmind az következik, hogy a *magyar nép* sem „foglalt hont”, hiszen a közös eredettudat és a közös jelrendszer révén leírható magyar *ethnosz* két másik része távol maradt Közép-Európától. Bármilyen furcsán is hangozzék, de a Kárpát-medence megszállása a *magyar állam* bejövetele volt. Kevésbé sarkítva úgy lehet megfogalmazni, hogy a magyarságnak a legnyugatabbra lakó, az Álmos által *steppei* államba szervezett népegységét érintette a szállásváltás.

Sajnos sem a baskíriaiak, sem a Perzsia vidékén élők eredeti önazonosság-tudata nem maradt fenn. Az idézett X. és XIII. századi adatok arra alkalmasak, hogy tudatosítsák két jelentékeny magyar közösség elvesztését. Népéletünk háromfelé ágazott irányából csak egy tartotta meg magyar identitását, méghozzá az Etelközből/Dentümogyerből a Kárpátok közé költözött egység.

Etnikus történelmünk IX–X. századi szakasza mindazonáltal nem egyszerűsíthető le erre a veszteségélményre. Egyrészt a Magyar Nagyjefeledelemség előbb Etelközben a kazárok közül kiváló kabarokkal gyarapodott, másrészt később, ami talán ennél is fontosabb, integrálta a Kárpát-medence lakosságát.

A Kárpátok övezte fogadó tér politikai és etnikai megoszlása alig megismerhető, és sok vitát kiváltó szakmai kérdés, de az már egyre bizonyosabb, hogy az avar állami keretek IX. század eleji széthullása után az „avar” lakosság nem pusztult ki, nem szlávósodott el, hanem leszármozottai tömegesen megérték a Magyar Nagyfejedelemség térfoglalását, s váltak a magyar nép részévé (Szádeczky-Kardoss 1996, 29; Szőke 1996, 43; Tomka 1997, 74–75; Olajos 2004; Katona-Kiss 2010; Szabados 2012). Felmerült, hogy már az avar kori lakosság körében számolhatunk „magyar” nyelvű, illetve etnikai tudatú csoporttal (László 1978). Erre nyelvészeti alapon – nyelvemlékek híján – sem igenlő, sem tagadó válasz nem adatik; marad az óvatossági lehetőség (Szádeczky-Kardoss 1971). Amennyiben e forrásadottságbeli körülmények miatt a nyelvészeti szempontú érvelést kikapcsoljuk, egyszerűen életszerűnek tűnnek azok az őstörténeti nézetek, amelyek a jelenlegi tudományos közgondolkodásban „ellenzéki” szerepet töltenek be. Ilyen a „kettős honfoglalás”, illetve a székelység avar kori eredetének elmélete (Hóman 1921, László 1944, 98). Ezek, jóllehet bizonyos kérdéseket nyitva hagynak (mint minden, a korszakra tett megállapítás), de más sarkalatos kérdésekre megnyugtató választ kínálnak. Egyebek mellett arra, hogy a honfoglaló magyarok miért tudták gyorsan és békésen hatalmuk alá vonni a Kárpát-medencét a IX–X. század fordulóján; miért nem folytattak hadműveleteket az „avarok” által is lakott új hazájuk területén; és miért érezték magukat oly nagy biztonságban, hogy a beköltözés idején folyamatos támadásokat vezettek országukon kívülre, s például 899–900-ban több ezer, honvédelemben nélkülözhető katonát állomásoztattak Észak-Itáliában (Szabados 2010).

Áttekintésül elmondható, hogy a IX–X. századi magyarság esetében mindkét alapvető közösség-szervező erővel – önálló *ethnosz*, saját államiság – számolnunk kell. Természetesen, amint azt sejteni lehetett, e két közösségformáló erő egymásra hatásának nincs mindenüvé érvényes, „egyedül üdvözítő” történelmi képlete, ráadásul más tényezők hatása sem mellőzhető. Jelen tudásom szerint a magyarság legkorábbi történelmében előbb számolhatunk az *ethnosz*, mint az államiság meglétével, csakhogy nem maga az *ethnosz* szerveződött állammá, hanem egy harmadik tényező, a dinasztia szervezett *steppei* államot az önálló identitású és eredeti őshagyományt ápoló nép egy részéből. A kérdést tovább bonyolítja, hogy a magyarság rég meglévő etnikumminősége önmagában nem zárja ki a néppé formálódás IX–X. századi Kárpát-medencei szakaszát, amelynek során az avar kort túlélő „avar” (részben előmagyar?) köznép immár „magyar” jelölő alatt keresendő; előbb a gyorsan kiépülő és szilárd kereteket biztosító államiság, később a népi szinten végbement összeolvadás révén. Mindez az újabb tudomány azon

meglátását támasztja alá, hogy a magyar etnogenezis többirányú: nemcsak időbeli, hanem térbeli folyamatnak is tekintendő. Ezt jellemzik beárazások, avagy nyereségek (kabarok, „avar” köznép), és leágazások, avagy veszteségek („szabir” és baskíriai magyarok). Állami szervezetség csupán az Etelközben/Dentümogyerben, majd Kárpát-medencében honos magyarokról állítható biztosan. A magyar etnikai csoportok egymás iránti érdeklődése azonban századok múltán is megmaradt, és ez az érdeklődés híján volt mindenfajta politikai haszonelvűségnek, kizárólag a hagyományközösség tudata éltette. A szabir-magyarokkal a X. század közepéig követhető nyomon a rendszeres kapcsolattartás, míg a baskíriaiakat 1236-ra fellelő Julianus beszámolójából az derül ki, hogy a Kárpát-medencei és a baskíriai népegység emlékezett a másik létre és lakhelyük hozzávetőleges irányára. Amíg a keleten maradt két etnikai tömb sajnos letűnt a történelem színpadáról, addig a nagyfejedelmi, majd királyi dinasztikus magyar állam megteremtette a nemzetti alakulás feltételeit a Kárpát-medencei magyarság számára.

Az élet tehát nem állt meg, sőt nagyon is zajlott. Olyannyira, hogy nem csupán a régi közösségformáló tényezők – állam és *ethnosz* – belső sajátossága, valamint egymáshoz mért viszonya változott, hanem egy új fogalmat, a nemzet fogalmát is be kell illeszteni a középkori magyar történelem rendszerébe. Megint csak egy kevésbé tudott tényre szűkítjük felhívni a figyelmet: a modern történelemben főszerepet játszó „nemzet” valójában régebbi idők szülötte, hiszen – amiként az állam esetében, úgy – e csoportjelölő tulajdonságai között felfedezhetők középkorban már létező elemek. Kristó Gyula a magyar nemzet kialakulását a XIII. századra teszi (az eredetközösség ősi formáját ő is az *ethnosz*-ban látja). Könyvében az alábbiakat tartotta a középkori magyar nemzetfogalom fő elemeinek: 1. az idegenellenesség éleződő „mi” ↔ „ők” szembenállás felismerése; 2. történelmi tradíció; 3. állami keret; 4. az országnak a „haza” érzelmi többlettel telítődött felfogása, a hazafiság (patriotizmus) (Kristó 1997).

Az összetevők alapjaiban Hóman Bálint idézett fogalmi rendszeréhez illeszkednek, sőt annál dinamikusabb szemléletet tükröznek, mert Hóman a népjellemzők közé sorolta az egy helyütt éleést, ez viszont a valóságban, láthattuk, korántsem mindig érvényesült. Ami az állami tényező bevonását illeti, abban mindkét középkortudásunkkal egyet lehet érteni: Árpád-kori historiográfiánk tanúskodik egy politikailag (ön)tudatos, hazájához kötődő és az idegeneket némelykor ellenségesen szemlélő magyar szellemiségről. Azon persze lehet és kell vitatkozni, hogy a XIII. században felbukkanó nemzeti öntudat mennyivel előbb formálódhatott ki, és hogy a társadalom mekkora részét ölelte fel. Béla király Névtelen Jegyzőjének nemzeti büszkesége egy „elitista”

monarchikus-arisztokratikus *gestában* öltött testet, amelybe nem sok érdeklődés és rokonszenv szorult az alsó néprétegek iránt. Ákos nem-beli Ákos mester, az V. István idején (1270–1272) alkotó *gestaíró* – szava-ait a *Képes Krónika* őrzi – meg azért méltatlankodik, mert a régebbi krónikás hagyomány a tőszyökeres magyar nemesek nemzetségei közül csupán hét kapitányét sorolta a „Hétmagyar” körébe, holott

„a többi nemzetség is, akik származás tekintetében ezekkel egyen-lők vagy nagyon hasonlók hozzájuk, saját tetszése szerint szerzett magának lakhelyet és szállásterületet. Ha tehát egyes könyvek azt tartalmazzák, hogy ez a hét kapitány vonult be Pannóniába, és Magyarország egyedül csak tőlük származott és népesült be, hon-nan jött akkor Ákos, Bor, Aba és más magyar nemesek nemzetsége, hiszen ezek egyike sem jövevény, hanem valamennyien Szkítiából származnak. Erre egyedüli érvként azt hozzák fel, hogy a köznép »hétmagyart« (het Mogor) emleget. Ha viszont csak hét magyar és háza népe tételezhető föl, s nem pedig több család, feleségeik-vel, fiaikkal, lányaikkal, szolgálóikkal és szolgálólányaikkal együtt, vajon ennyi családdal meg lehet hódítani országokat? Nem hiszem.” (Képes Krónika, 30–31.)

Ákos mester arisztokratikus nemzetfogalmából államérdekű szemlélet is sugárzik, hiszen az emlékezetre méltó ősök nem egyszerűen bené-pesítői, hanem meghódítói is voltak Magyarországnak. Ezzel az állami és nemzeti múlt aktualitását hirdette Ákos. Vajon megteheti-e ezt a jelenkor embere?

A korai államiség időszerűségét sokan vallják. Például a brit közép-kortudományban James Campbell így ítélte: „A régi angol állam szer-kezete sokáig fennállt. Egyes elemei ma is élnek.” (Campbell 1986, 167.) Ezzel az 1066-ban megbukott angolszász királyság élő örökségére célzott. Kutatásaim során azt tapasztaltam, hogy ilyesmit túlzás nél-kül állíthatunk mi, magyarok is. Írásom hátralevő részében azt veszem sorra, hogy melyek azok az elemek, amelyek a régi magyar állam velünk élő hagyatékát képezik.

Közösségi létünk legrégebbi hagyományelemei a Kárpátokon kívülről erednek. Esett már szó a csodaszarvasmondáról. Mivel „rendeltetése” szerint ez egy etnikus eredettörténet, érthető, hogy sem a középkori, sem a mai magyar állam ön kifejezésében nem kapott szerepet: emléke csupán társadalmi-kulturális szinten él.

Van azonban egy másik, más „minőségű” eredettörténet is. A magyar *steppei* államban a főhatalom legitimitációját a turulmonda biztosította,

Álmos nagyra hivatottságának mitikus megjelentése. A *Képes Krónika* szerint

„Ügyek fia Előd Eunodbilia lánytól Szkítiában fiút nemzett, akit Álmosnak neveztek ama esemény miatt, mert anyjának, amikor az várandós volt, álmában egy madár, mintegy ölyv formájú, hozzá jöven feltárta, hogy méhéből folyam indul, és nem az ő földjén fog sokasodni. Ez pedig azért volt, mert az ő ágyékából dicsőséges kirá-lyok származnak. És mivel a sompnium a mi nyelvünkön álmom, és az ő eredete álomtól jövedöltetett, ennél fogva Álmosnak nevezték el, aki Előd, aki Ügyek, aki Ed, aki Csaba, aki Attila [fia volt]...” (SRH I, 284.)

Pogány előidők dinasztikus állami eredetmítoszát őrizte meg a keresz-tény középkor történeti irodalma. A turulmonda értékét jelzi, hogy ide-geen szellemi környezetben maradt fenn, túlélte azt a dinasztit, amelyet legitimált, sőt napjainkban egy jelképes állami feladatkört is betölt: a turul része az Alkotmányvédelmi Hivatal (korábban Nemzetbiztonsági Hivatal) címerének.

Soron következnek azok az aktualitások, amelyek annyira maguktól értetődőek, hogy néha el sem jutnak a tudatosulásig. Az állam három alapvető komponensét a hatalom, a terület és a lakosság jelentette. Ezek közül a „terület” és a „lakosság” összetevőt a Kárpát-medencei Magyar Nagyfejedelemség alapozta meg. Persze egyik sem maradt vál-tozatlan az ezeregyszáz évnél hosszabb idő során. Azonban tény, hogy maga az állam területe – bár megfogyatkozott mértékben – a Közép-Duna-medencében helyezkedik el, és nem másutt; ez is Álmos és népe döntésének máig ható következménye. Mint ahogy Álmos magyarjai adták azt a lakosságot, amely előbb a helyben találtakat, később a min-den égtáj felől érkezetteket államba integrálta. A Szent István királysá-gával bekövetkezett váltás a „hatalom” tényezőt alapjaiban formálta át, de az általa bevezetett újdonságok közül manapság többen is az ezredik életévük körül járnak, és jó egészségnek örvendenek. Ezek: területi köz-igazgatás (megyerendszer), latin betűs írott kultúra s benne a hivatali írásbeliség, államelmélet, írásba foglalt törvénykezés, a pénzverés és annak állami monopóliuma.

Az uralmi szimbolika az államiség képi, jelképi szemléltetője. Ebbéli fontossága miatt érdemes rá külön kitérni. A jelképek közül a címer és a zászló fejezi ki hivatalosan egy állam önállóságát (illetve árulkodik a szuverenitás tényleges mértékéről). Nem mellékes, hogy egy címer vagy egy zászló miként változik a történelem során.

Államcímernk hasított pajzsán *jobbról* vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező, *balról* vörös mezőben zöld hármashalom nyílt aranykoronás közepéből kinövő ezüst kettős kereszt található, a pajzson a Szent Korona nyugszik. (A hétszer vágott mező természetesen baloldalt, a kettős kereszt jobboldalt helyezkedik el, ám a címertan a bal és a jobb oldalt felcseréli, a velünk szemben álló embert alapul véve.) A pajzs ábrázolásai címeregyesítés révén kerültek egymás mellé, és a Szent Korona sem volt mindig e jelképünk része; az állam időbeli dinamizmusa így hát a heraldikában is tetten érhető.

A címerpajzs tetején található Szent Korona eredetét a XVII. század eleje óta kutatják (Révay 1613), több mint kétszáz éve pedig élénk vita folyik körülötte (Bertényi 1996). Itt nem a fejék tárgyi mivoltának sorsa érdekes, hanem eszmeisége. A magyar államszemlélet objektív eleme a Szent Korona-tan. Bartoniek Emma mutatta ki azt, hogy a Szent István-i *Intelmektől* kezdve a koronával jelképeződik az államiség, a *regnum* az ország, a kormányzás objektuma. Minthogy az 1200-as évektől a „korona” fogalomba az alattvalók is beleértődtek, nem a Szent Korona államszimbolizáló jelentése változott meg, hanem az állam, amelyet szimbolizált (Bartoniek 1934). (Éppen eme progresszivitása miatt alkalmas a Szent Korona arra, hogy Magyarország köztársasági berendezkedésében is betöltse államszimbolizáló tisztségét.) Mindez a heraldikában úgy jelentkezett, hogy a pajzs fölé a XIV. század óta nyílt koronát helyeztek, de a XVII. századtól kezdve a Szent Korona használata honosodott meg országcímernkben (Bertényi 1993, 75).

A vörös–ezüst mesteralak – közkeletű nevén „Árpád-sáv” – Imre király (1196–1204) 1202-ben kelt oklevelének aranypecsétjén tűnik fel, de a címeres pecsétminta még 1196-ban készülhetett el. Az eredeti változat vörössel–ezüsttel nem hétszer, hanem nyolcszor vágott mezőből állt, az öt veres mezőben kilenc arany oroszlán lépdelt 3–3–2–1–0 megoszlásban (Szabados 2002). Imre öccse, II. András király (1205–1235) aranybulláján és viaszpecsétjén szerepelteti a sávozott alakot, ám ekkor a nyolc helyett már csak hét vágást számlált a címer, vörös mezeiben hol hét, hol kilenc arany oroszlánnal. II. András unokája, V. István oroszlánok nélkül verette pénzére. Tartós használata és előfordulásának helye egyértelműen az uralkodói reprezentációt szolgálta: ne tűnjék hát merészségnek, ha a vörös–ezüst sávozású mesteralakot Magyarország első államcímereinek tartom.

A kettős keresztet – a bizánci császár felségjelvényét – eddigi tudásunk szerint Imre apja, a Bizáncban nevelkedett és eredetileg császári trónra szánt III. Béla király (1172–1196) foglalta pajzsba, hogy ezzel hirdesse: királysága hatalmi szempontból a gyengülő Bizánc helyébe lépett (Makk 1996, 221). Ezt a nézetet némileg pontosítanunk kell. III. Béla

valóban használta ugyan a kettős keresztet, de nem mint heraldikai alakot, hanem csak mint hatalmi jelvényt. Címerré unokája, IV. Béla (1235–1270) tette, aki példaképeül választott nagyapja uralmi szimbolikáját emelte be a heraldika világába (Körmendi 2011). Ezzel a megszorítással igaz, hogy a kettős kereszt XII. századi eredetű. Annyi bizonyos, hogy a vörös–ezüst sávokat, a kettős keresztet, valamint a pajzson nyugvó Szent Korona, ilyenformán a hivatalos magyar államcímern minden eleme Árpád-kori örökségünk!

1301-ben az Árpád-ház férfiágon kihalt. I. Károly (1301–1342), V. István dédunokája a vérvonal folytonosságát s vele trónigénye jogalapját az első hazai címeregyesítéssel fejezte ki (addig minden jelkép külön pajzson kapott helyet). A *Képes Krónika* egyik miniatúrája szerint I. Károly hasított címerpajzsán jobbról a vörössel–ezüsttel hétszer vágott mező, balról arany Anjou-liliomos kék háttér látszik. Leghíresebb Anjou-kori kódexünk korszakindító abban a tekintetben is, hogy az „Árpád-sáv” immár nemcsak címerpajzson, hanem zászlón is feltűnik, hol liliomos egyesítéssel, hol önállóan. Figyelemreméltó, hogy a vörös–ezüst minta a XIV–XV. századi királyi zászlókon háttérbe szorította a kettős keresztet. Általános európai jellemző, hogy a királyi címerből fejlődik ki az országcímern, és a különböző dinasztiák családi jelvényei függvényében alakul. I. Ulászló (1440–1444) elsőként egyesítette a hétszer vágott mezőt és a zöld hármashalomból kinövő kettős keresztet a ma ismert módon. A különböző dinasztiák saját címeregyesítései miatt ez a változat csak a XVIII. század végétől állandósult, ugyanakkor a sávokat jelenléte folyamatos volt (Bertényi 1993).

Ma használatos jelképrendszerünk sajátossága, hogy az államcímern mázaiból fejlődött ki a nemzeti lobogó. Az ezüst fémet gyakran a fehér szín jelenítette meg, innen ered zászlónk fehér sávja. A piros–fehér–zöld színhármash magyar zászlóként történő előfordulása először 1557-ből adatható, de csak a reformkortól kezdve jut általános, a nemzet egységét kifejező értelemre. Addig például II. Rákóczi Ferenc fejedelem vörös alapon három ezüst pólyát emelt zászlajára. Az 1848–1849-es szabadságharcban edzett zászló kétharmada, a vörös és az ezüst helyébe lépő fehér ilyenformán az „Árpád-sáv” leszármazottja. A harmadikként beérkezett zöld a hármashalmot idézi fel.

A közösség-szervező erők szemszögéből visszatekintve a folyamatos változás, az élet jegyeit láthatjuk állami, népi és nemzeti identitásunk történelmében. Etnikus eredetmondánk csodaszarvasa ma is a kulturális örökség része, mint ahogy a dinasztikus állam pogány kori (turul) és keresztény kori szimbolikája (Szent Korona, „Árpád-sáv”, kettős kereszt) szintén velünk él; az Árpád-házi királyok e három jelképe napjainkban kiemelt állami feladatkört tölt be: a címer és a zászló Magyarország

önazonosságát és hivatalos reprezentációját hirdeti bel- és külföldön egyaránt. Államunk területét és népességét a IX–X. századi Magyar Nagyfejedelemség határozta meg, míg a ma érvényes hatalmi tényezők közül a közigazgatási rendszer, a latin betűs hivatali írásbeliség, a kodifikált törvénykezés és az állami szimbolika az Árpád-kori Magyar Királyság hagyatéka. Az identitásformák sajátos újraértelmezése éppen napjainkban folyik: ez a kettős állampolgárság jogintézménye. 1920 és 1947 békediktátumai töredékére csökkentették Magyarország területét, és jelentős lélekszámú magyar került idegen fennhatóság alá. A kettős állampolgárság nemzetközi szinten is bevett gyakorlata a nemzet felől közelít az állam felé, hiszen egy öntudatos hagyományközösség tagjainak kíván valamit azokból a politikai jogokból biztosítani, amelyek a hajdani nemzedékeket megillették. Egykor ez is történelem lesz, mint ahogy ma a régi múlt a történelem része. Korai államiságunk öröksége mindazonáltal nem holmi tiszteletre méltóan poros lom a ládafiában, hanem velünk élő szellemi kincs, önazonosságunk kiapadhatatlan forrása.

Irodalom

Forráskiadványok

- AKS = Anonymus: *A magyarok cselekedetei* – Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei*. Budapest, Osiris, 2004.
- ÁKÍF = Kristó Gyula (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1999.
- DAI = Bíborbanszületett Konstantín: *A birodalom kormányzása*. A görög szöveget fordította Moravcsik Gyula. Olajos Terézia bevezető tanulmányával. Budapest, Lucidus, 2003 (reprint).
- Intelmekek = *Sancti Stephani Regis Primi Hungariae Libellus de institutione morum – Szent István Intelmekek I*. A szöveget gondozta és fordította Havas László. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2004.
- ÍF = *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette: Makk Ferenc – Thoroczky Gábor. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2006.
- Képes Krónika = *Képes Krónika*. Fordította Bollók János. Budapest, Osiris, 2004.
- MGH SS XXX/2: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*. Edidit Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. XXX. kötet, II. rész. Lipcse, 1934.
- Moravcsik, ÁMTBF = Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, Akadémiai, 1988.
- Pertz, MGH SS XX: Pertz, Georgius Heinricus (szerk.): *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*. XX. kötet. Hannover, Hahniani, 1868.

- SRH = Szentpétery Emericus [Imre] (szerk.): *Scriptores Rerum Hungaricarum I*. Budapest, Franklin-Társulat, 1937.
- Szádeczky-Kardoss, ATF: Szádeczky-Kardoss Samu: *Az avar történelem forrásai*. Budapest, Balassi, 1998.

Szakirodalom

- Arisztotelész [Aristoteles] 1923: *Politika* (ford. Szabó Miklós). Budapest, Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata.
- Bálint Csanád 1976: A magyarság és az ún. Bjelo-brdoi kultúra. *Cumania*, 4., 225–254.
- Bálint Csanád 1983: A kalandozások néhány kérdése. In Tókei Ferenc (szerk.): *Nomád társadalmak és államalakulatok*. Budapest, Akadémiai. 349–364.
- Bálint Csanád 2006: Az ethnosz a kora középkorban. (A kutatás lehetőségei és korlátai.) *Századok*, 140., 2006/2., 277–347.
- Bartonek Emma 1924: Az Árpádház neve. *Minerva*, 123–139.
- Bartonek Emma 1934: Corona és regnum. *Századok*, 68., 1934/7–8., 314–331.
- Bendefy László 1945: *A magyarság és Középkor*. Budapest, Aquincum.
- Bertényi Iván 1993: *Új magyar címtan*. Budapest, Maecenas.
- Bertényi Iván 1996: *A magyar Szent Korona*. Budapest, Kossuth.
- Berze Nagy János 1927: A csodaszarvas mondája I–II. *Ethnographia*, 38., 65–80, 145–164.
- Bíró, Gyöngyvér – Langó, Péter 2013: „Deo odibilis gens Hungarorum” oder „auxilium Domini” – Die Ungarn und die christliche Welt im 10. Jahrhundert. In Heinrich-Tamáska, Orsolya (szerk.): *Rauben – Plündern – Morden. Nachweis von Zerstörung und kriegerischer Gewalt im archäologischen Befund*. Hamburg, Verlag Dr. Kovač. 265–335.
- Boba Imre 1996: *Morávia története új megvilágításban*. Budapest, METEM.
- Brühl, Carlrichard 1990: *Deutschland – Frankreich. Die Geburt zweier Völker*. Köln–Bécs, Böhlau.
- Campbell, James 1986: *Essays in Anglo-Saxon history*. London–Ronceverte, Hambledon.
- Claessen, Henri J. M. – Skalník, Peter (szerk.) 1978: *The Early State*. Hága, Mouton. 637–650.
- Czuczor Gergely – Fogarasi János 1862: *A magyar nyelv szótára I*. Pest, Emich Gusztáv magyar akadémiai nyomdász.
- Deér József 1938: *Pogány magyarság – keresztény magyarság*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Evans, Jane DeRose 1992: *The Art Of Persuasion. Political propaganda from Aeneas to Brutus*. Ann Arbor (MI), University of Michigan Press.
- Érszegi Géza 2007: Szent István Intelmei fiához. A tartalom és forma egysége. In Kerny Terézia (szerk.): *Szent Imre ezer éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából*. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum. 24–29.
- Finer, Samuel Edward 1997: *The History of Government From The Earliest Times I*. Oxford, Oxford University Press.
- Görich, Knut 1993: *Otto III. Romanus Saxonius et Italicus. Kaiserliche Rompolitik und sächsische Historiographie*. Sigmaringen, Thorbecke.
- Györfy György 1959: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Budapest, Akadémiai.

- Györfly György 1977: *István király és műve*. Budapest, Gondolat.
- Györfly György 1986: Napkelet fölfedezése. In *Julianus barát és a Napkelet fölfedezése* (vál. uő, ford. uő és Gy. Ruitz Izabella). Budapest, Szépirodalmi. 5–57.
- Havas László 2004: Bevezetés. In *Sancti Stephani Regis Primi Hungariae Libellus de institutione morum – Szent István: Intelmek I.* (gond. és ford. Havas László). Debrecen, Debreceni Egyetem.
- Havas László 2013: Hungaria (re)nata – a keresztény királyság nyugati kapcsolatai Európa „keresztútjai”-nak metszéspontjában. In Györkös Attila – Kiss Gergely (szerk.): *Francia–magyar kapcsolatok a középkorban*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 9–46.
- Hóman Bálint 1912: Az első állami egyenes adó. Adalék az európai adótörténethez. *Történeti Szemle*, 1., 1912/2., 161–184.
- Hóman Bálint 1921: A székelyek eredete. *Magyar Nyelv*, 17., 90–107.
- Hóman Bálint 2001: *Ősemberek – ősmagyarok*. Szentendre, Kairosz.
- Jellinek, Georg 1994: *Általános államtan* (ford. Szilágyi Péter). Budapest, Osiris–Századvég.
- Katona-Kiss Atilla 2010: A Bolgár Kánság és a Kárpát-medence a IX. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 123., 2010/1–2., 168–214.
- Katona-Kiss Atilla 2012: Μεγάλη Μοραβία, Szvatopluk országa. Hol voltak a morva végek? In Kiss P. Attila – Piti Ferenc – Szabados György (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok 7. A VII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2011. június 1–3.) előadásai*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 199–218.
- Kiss P. Attila – Piti Ferenc – Szabados György (szerk.) 2012: *Középkortörténeti tanulmányok 7. A VII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2011. június 1–3.) előadásai*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- Kovács László 1997: *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről. Érméleti és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érméiről*. Budapest, MTA Régészeti Intézete.
- Körömdi Tamás 2011: A magyar királyok kettőskeresztes címerének kialakulása. *Turul*, 84., 2011/3., 73–83.
- Kristó Gyula 1995: *A magyar állam megszületése*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- Kristó Gyula 1997: *A magyar nemzet megszületése*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- Langó Péter 2012: Délszlávok Nyitrán? Megjegyzések az alsó ívükön tekercselt drótdíszes karikaékszerek klasszifikációja kapcsán. In Kiss P. Attila – Piti Ferenc – Szabados György (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok 7. A VII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2011. június 1–3.) előadásai*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 237–280.
- László Gyula 1944: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest, Püski.
- László Gyula 1978: *A „kettős honfoglalás”*. Budapest, Magvető.
- Mager, Wolfgang 1968: *Zur Entstehung des modernen Staatsbegriffs*. Mainz, Verlag der Akademie der Wissenschaften und der Literatur.
- Makk Ferenc 1996: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.

- Makk Ferenc 2011: Megjegyzések a Szent István-i államalapítás történetéhez. *Aetas*, 26., 2011/1., 104–142.
- Mátéffy Atilla 2013: Az Árpád-ház szerepe a csodaszarvas-történetek európai elterjedésében. *Ethnographia*, 124., 2013/1., 1–40.
- Meyer, Arnold Oskar 1950: Zur Geschichte des Wortes Staat. *Die Welt als Geschichte*, 10., 229–239.
- Mitteis, Heinrich 1955: *Der Staat des hohen Mittelalters. Grundlinien einer vergleichenden Verfassungsgeschichte des Lehnzeitalters*. Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger.
- Molho, Anthony – Raaflaub, Kurt – Emlen, Julia (szerk.) 1991: *City-States in Classical Antiquity and Medieval Italy*. Stuttgart, Franz Steiner.
- Moravcsik Gyula 1914: A csodaszarvas mondája a bizánci íróknál I–II. *Egyetemes Philologiai Közönlöny*, 38., 280–292, 333–338.
- Moravcsik Gyula 1927: Muagerisz király. *Magyar Nyelv*, 23., 258–271.
- Nagy Balázs (szerk.) 2003: *Tatárjárás*. Budapest, Osiris.
- Noble, Thomas, F. X. 1991: *The Republic of St. Peter. The Birth of the Papal State, 680–825*. Philadelphia (PA), University of Pennsylvania Press.
- Olajos Teréz 2004: Az avar továbbélés kérdéséről. In Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs (szerk.): *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum – ELTE Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszék. 111–118.
- Ostrogorsky, Georg 2001: *A bizánci állam története* (ford. Magyar István Lénárd, Németh Ferdinánd, Prohászka Péter). Budapest, Osiris.
- Paczolay Péter 1994: Az állam mint a politikaelmélet történeti problémája. In Gombos József: *Finnország politikai története 1809–1917*. Szeged, JGYTF Továbbképzési Intézete. 9–31.
- Paczolay Péter 1998: *Államelmélet I. Machiavelli és az államfogalom születése*. Budapest, Korona.
- Platón 2008: *Az állam* (ford. Jánosy István). Budapest, Cartaphilus.
- Pohl, Walter 1998: Telling the difference: Signs of ethnic identity. In uő – Reimitz, Helmut (szerk.): *Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Communities, 300–800*. Leiden – Boston (MA) – Köln, Brill. 17–69.
- Pohl, Walter 2002: Invasions in Context. Power, Identity and Difference. In La Rocca, Cristina (szerk.): *Italy in the Early Middle Ages 476–1000*. Oxford – New York, Oxford University Press. 11–33.
- Pohl, Walter 2003: A non-Roman empire in Central Europe: the Avars. In Goetz, Hans-Werner – Jarnut, Jörg – Pohl, Walter (szerk.): *Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*. Leiden–Boston (MA), Brill. 571–595.
- Révay Péter [Petrus de Rewa] 1613: *De Sacrae Coronae Regni Hungariae Commentarius*. Augsburg.
- Révész László 1999: *Emlékezetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában*. Budapest, Timp.
- Révész László 2003: A honfoglalás kori temetők és leleteik. In Visy Zsolt (főszerk.): *Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest, Teleki László Alapítvány. 338–343.

- Riché, Pierre 1999: *II. Szilveszter, az ezredik év pápája* (ford. Somorjai Gabi). Budapest, Balassi.
- Róna-Tas András 1997: *A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe*. Budapest, Balassi.
- Runciman, Walter Garrison 1982: Origins of States. The Case of Archaic Greeks. *Comparative Studies in Society and History*, 24., 351–377.
- Sinor Dénes 2005: Az őstörténet és etnogenezis problémáiról. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 121., 3–14.
- Smith, Anthony D. 1986: *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, Blackwell.
- Szabados György 2002: Imre király házassága, aranybullája. *Századok*, 136., 2002/2., 341–350.
- Szabados György 2006: *A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században*. Budapest, Balassi.
- Szabados György 2009: Koppány – a megismerhetetlen Árpád-házi nagyúr. *Valóság*, 52., 2009/5., 30–59.
- Szabados György 2010: A magyarok bejövételének hadtörténeti szempontú újraértékelése. *Hadtörténelmi Közlemények*, 123., 2010/1–2., 215–235.
- Szabados György 2011: *Magyar államalapítások a IX–XI. században. Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- Szabados György 2012: Avar pusztalakók és birodalmi nagymorvák. A 9. századi Kárpát-medence politikai és etnikai viszonyairól. In Kiss P. Attila – Piti Ferenc – Szabados György (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok 7. A VII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2011. június 1–3.) előadásai*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 219–235.
- Szabó Károly 1860: Bíborbanszületett Konstantín császár munkái magyar történeti szempontból ismertette. *Magyar Akadémiai Értesítő*, 1., 61–167.
- Szádeczky-Kardoss Samu 1971: *A kettős honfoglalás kérdéséhez (rövid előadásvázlat)*. Az Ókortudományi Társaság Szegedi Csoportjának előadásaiból 1. Szeged, Ókortudományi Társaság.
- Szádeczky-Kardoss, Samu 1990: The Avars. In Sinor, Denis (szerk.): *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Cambridge, Cambridge University Press. 206–228.
- Szádeczky-Kardoss Samu 1996: Az avarok története Európában. In Kristó Gyula – Makk Ferenc (szerk.): *Árpád előtt és után*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 21–30.
- Szalay László 1852: *Magyarország története I.* Lipcse, Geibel Károly.
- Szóke Béla Miklós 1996: Plaga Orientalis (A Kárpát-medence a honfoglalás előtti évszázadban). In Veszprémy László (szerk.): *Honfoglaló őseink*. Budapest, Zrínyi. 11–44.
- TESz = Benkő Loránd (főszerk.) 1967: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I.* Budapest, Akadémiai.
- Tomka Péter 1997: Magánbeszéd az avarokról. *Életünk*, 35., 1997/1., 68–75.
- Torma Béla Gyula – Veszprémy László (szerk.) 2008: *Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum.
- Urbańczyk, Przemysław 2007: *Herrschaft und Politik im Frühen Mittelalter. Ein historisch-anthropologischer Essay über gesellschaftlichen Wandel und Integration in Mitteleuropa*. Frankfurt am Main, P. Lang.

- Vajay, Szabolcs von 1968: *Die Eintritt des ungarischen Stammesbundes in die europäische Geschichte (862–963)*. Mainz, 1968.
- Váczy Péter 1994: *A magyar történelem korai századaiból*. Budapest, MTA TTI.
- Weinacht, Paul-Ludwig 1968: *Staat. Studien zur Bedeutungsgeschichte des Wortes von dem Anfängen bis ins 19. Jahrhundert*. Berlin, Duncker und Humblot.
- Wickham, Chris 2005: *Framing the Early Middle Ages. Europe and the Mediterranean 400–800*. Oxford, Oxford University Press.
- Zsoldos Attila 2011: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Budapest, Historia – MTA TTI.